پرۆژەی تێگەیشتن و راڤەکردنی ئاین (سۆسیۆلۆژیا و ئاین)

دانیال هیرڤیۆلێژی و ژان پۆل ویلیەم

لە فەرەنسییەوە: عادل باخەوان

بەشی چوارهەم

ماکس ڤێبەر
(1920-1864)

1- پێکهاتەی ئاینی مۆدێرنیتێی رۆژئاوا، عەقلاَندن و کاریزما:

ڤێبەر ساڵی 1864 لە شاری *Erfurt* لەدایکبووەو لە نێو خێزانێکی بۆرژوادا گەورە بووە. باوکی، کە قازی/ دادوەر بوو، یەکێك بوو لە کەسایەتیە ناودارە سیاسیەکان و وەك ئەندام پەرلەمان کاریکردووەو، پیاوێکی بۆرژواو دەوڵەمەند بووە. دایکیشی ئافرەتێکی رۆشنبیرو خاوەنی کولتورێکی فراوانبووە.

پاش تەواوکردنی ناوەندی و ئامادەیی، ڤێبەر بەوردی دەست دەکات بە خوێندنی ماف، مێژوو، ئابوری سیاسی، فەلسەفە، تیۆلۆژی. سەرەتا لە شاری *Heidelberg* و پاشان لە *Strasbourg* و *Berlin* و *Gottingen* کاروانی خوێندنی دەخاتە سەر رێگای درێژی زانست.

ساڵی 1889 دوکتۆرایەك لەسەر مێژووی کۆمەڵگە بازرگانیەکان لە چاخەکانی ناوەڕاستدا بەدەست دەهێنێت. ساڵی 1892 دەستدەکات بە وانە وتنەوە لە زانکۆی بەرلین. ساڵی 1894 لە زانکۆی *Fribourg* دەبێت بە مامۆستای ئابوری سیاسی. ساڵی 1869 هەمان وانە لە زانکۆی *Heidelberg* دەڵێتەوە.

لە ساڵی 1888 وە ئەندامی (رێکخراوی سیاسەتی کۆمەلأیەتی/ *Association pour la politique sociale*) بووە. لەسەر داوای ئەم رێکخراوە، ساڵی 1892 توێژینەوەیەکی 900 لاپەڕە لەسەر هەلومەرجی جوتیاران

لە ئەڵمانیادا، لە ڕۆژهەلاتی *Elbe*، ئامادە دەکات.

ساڵی 1903 پاش هەڵچون و توڕەبونێکی توند، واز لە وانە وتنەوە دێنێت و لەگەڵ *Edgar Jaffe* و *Werner Sombart* دا دەست دەکات بە بڵاوکردنەوەی گۆڤارێك لەسەر زانستە کۆمەلأیەتیەکان. هەر لەم گۆڤارەدایە کە ماکس ڤێبەر بابەتە بەناوبانگەکەی لەسەر "بابەتیبوونی وشیاری لە زانستە کۆمەلأیەتی و زانستە سیاسیەکاندا" بڵاودەکاتەوە[1].

هەر لەم گۆڤارەدا و بۆ یەکەمجار توێژینەوە بەناوبانگەکەی لەسەر (ئەخلاقی پرۆتیستانت و ڕۆحی کەپیتالیسم) بڵاوکردەوە، (1904-1905). بەشی دووەمی ئەم توێژینەوەیە دوای سەفەرێك بەهاوڕێیەتی *Ernst Troeltsch* بۆ ولأتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا، لە دێسەمبەری 1904 دا، دەنووسێت.

لە ساڵی 1906دا، ڤێبەر لە گۆڤاری *Die Christeliche Welt* توێژینەوەیەك لەسەر "سێکت"ەکانی ئەمەریکای باکور بڵاودەکاتەوە. ساڵی 1906 لەگەڵ جۆرج زمیل و فێردیناند تۆنی (سۆسیۆلۆژیای کۆمەڵگەی ئەڵمانی) دادەمەزرێنێت. لە نێوان 1911-1914 دا ڤێبەر توێژینەوەیەك لەسەر (ئەخلاقی ئابوری ئاینە جیهانیەکان) ئامادە دەکات و لە گۆڤاری *Archiv fur Soyialwissenschaft* دا بڵاودەکاتەوە. لە نێوان 1917-1919 دا توێژینەوەیەکی دیکە لەسەر (جودایسمی ئەنتیك) بڵاودەکاتەوە.

تا لە ژیاندا بوو، ماڵی ماکس ڤێبەر هەمیشە ژوانگەی گەورە زانایانی وەك جۆرج زمیل و ڤێرنەر زۆمبارت و کارل یاسپرس و جۆرج لۆکاش و ئێرنست ترۆلتش بوو. ڤێبەر لە هەلومەرجێکی تەواو تایبەتی خێزانیدا پەروەردەبوو. باوکی زۆر بە کەمی گرنگی بە ئاین دەدا، بەلأم دایکی، بە پێچەوانەوە، ئافرەتێکی پابەند بوو بە ئاینەوە. لە نێوان ئەم دوانەشدا دێباو دیالۆگ لەسەر ئاین کردەیەکی نەوەستاو بوو. ڤێبەر لە نێو ئەم پرۆسێسەدا گەورەبوو.

هەروەها ڤێبەر هاتوچۆی (کۆنگرەی کۆمەلأیەتی پرۆتیستانت)ی دەکرد. ئەم ڕێکخراوە لەلایەن هەموو ئەو تیۆلۆگ و سۆسیۆلۆگ و ئابوریناسانەوە دروستبوو بوو کە گرنگیان بە ئیشکالیەتی "کۆمەلأیەتی" دەدا. پاش هەڵوەشانەوەی یاسای ئەنتی - سۆسیالیست، بارەگای ئەم کۆنگرەیە دەبێت بە مەڵبەندی دیالۆگی بەنرخ لەسەر ئیشکالیەتی "سۆسیال - دیمۆکراسی".

ڤێبەر پەیوەندی نزیکی هەبوو لەگەڵ چەندین پیاوی ئاینیدا، بەتایبەتی لەگەڵ فردریك نۆمان (1860-1919)دا. کە دواتر دەبێت بە یەکەم سەرۆکی پارتی دیمۆکراتی ئەڵمانی. لە نامەیەکیدا بۆ نۆمان، ساڵی 1909، دەنووسێت:

"گومانی تێدا نیە کە من خاوەنی (گوێی) ئاینی نیم، هەروەها نە دەتوانم و نە پێویستیشم بە بیناکردنی عەرشێکی ڕۆحیە لە هەناومدا. بەلأم بەپێی تاقیکردنەوەی خودی خۆم، دەزانم کە من نە دژە - ئاینم و نە بێ - ئاینیشم"

تەواو بە پێچەوانەی جۆرج زمیلەوە، هەست بەوە دەکەین کە پەیوەندی ڤێبەر بە ئاینەوە لەسەر بنەمای نائاینی و دژە ئاینی

دانەمەزراوە، بەڵكو جۆرێك لە هەواداری هەیە لە نێوانیاندا. بەبێ ئەوەی ئەم هەوادارییە كارایی دابنێت لەسەر میتۆدۆلۆژیای خوێندنەوەو ڕاڤەكردن و تێگەشتنی ڤێبەر لە "فاكتی" ئاینی و ڕۆڵی ئاین لە نێو چینە جیاوازەكانی كۆمەڵگەدا.

ڤێبەر پێیوایە "فاكت"ی ئاینی:

–ڕەهەندێكی لكاوە بە هەلومەرجی مرۆڤەكانەوە.

–ئەم ڕەهەندە لە ڕووبەڕووبونەوەی بەردەوامدایە لەگەڵ ناعەقلانیەتی جیهاندا.

–هەروەها ئەم ڕەهەندە لە چەندین "فۆرم"ی ئێكسترێمدا دەردەكەوێت.

–ئەوەی چوارچێوەی ئەم "فۆرمانە" دیاری دەكات قۆناغە جیاوازەكانی شارستانیەت و كۆمەڵگەكانە.

–واتە ئەم ڕەهەندە لەنێو مێژوودا دروست دەبێت نەك لە ئاسمان.

ڤێبەر وەك چۆن لە مەیدانی زانستدا كاری دەكرد، ئاواش لە مەیدانی سیاسەتدا چالاكبوو. لە یەككاتدا بەرگری لە بەرژەوەندیەكانی ئەڵمانیا دەكرد و دەیشیویست وەك دیمۆكراتخوازێك خۆی بخاتە سەر شانۆ، تا ئەو ئاستەی كە بوو بە ئەندامی پارتی دیمۆكراتی ئەڵمانی و بەشداریكرد لە ئامادەكردنی دەستوری جمهوریەتی ڤایمەردا. بەڵام لە كۆتاییدا، لای ڤێبەر، زانست دەیباتەوەو سیاسەت دەیدۆڕێنێت.

ماكس ڤێبەر بە دوو كۆنفرانس لە زانكۆی میونخ كۆتایی بە كاروانی زانستی دێنێت. یەكەمیان لەسەر (زانست وەك پیشە[2]) و دووەمیشیان لەسەر (سیاسەت وەك پیشە). ساڵی 1920 لە میونخ ماكس ڤێبەر كۆچی دوایی دەكات. پاش خێزانەكەی، ماریان، ئەركی لە چاپدانی بەرهەمەكانی دەگرێتە ئەستۆی خۆی.

2- پێشوازیكردنێكی درەنگ وەخت لە سۆسیۆلۆژیای ماكس ڤێبەر لە فەرەنسادا:

ڕاستە چەند سۆسیۆلۆگێكی "جێرمۆنۆفۆن"ی وەك مۆریس ئەلڤاكس و رایمۆن ئەرۆن ڕاستەوخۆ بەشێك لە شەریكە فیكریەكی ڤێبەریان بە فەرەنسا ناسان. بەڵام ئەوەش ڕاستە كە لە قوتابخانەی ڤێبەر، بە شێوەیەكی تێروتەسەل، لە ڕێگای وەرگێڕانەوە گەشتە فەرەنسا.

ساڵی 1925 و بۆ یەكەمجار لە فەرەنسادا، مۆریس ئەلڤاكس، لە سیمینارێكدا توێژینەوە بەناوبانگەكەی ماكس ڤێبەری لەسەر پەیوەندی نێوان پرۆتیستانتیسم و كەپیتالیسم پێشكەشكرد. رایمۆن ئەرۆنیش لە كتێبی (سۆسیۆلۆژیای نوێی ئەڵمانی)دا كە ساڵی 1935 بلاوبووەوە بە وردی باس لە كارگە فیكریەكەی ماكس ڤێبەر دەكات. خوێنەری فەرەنسی دەبوو چاوەڕوانبێت تا ساڵی 1959 بۆ ئەوەی بتوانێت یەكەم كتێبی ماكس ڤێبەر بە فەرەنسی بخوێنێتەوە:

–زاناو سیاسی، وەرگێڕانی جولیا فرۆند، 1959.

–ئەخلاقی پرۆتیستانت و ڕۆحی كەپیتالیسم، وەرگێڕانی جاك شاڤی، 1964.

-جودایسمی ئەنتیك، وەرگێڕانی فرێدی رەفایل، 1965.

-توێژینەوە لەسەر تیۆری زانست، وەرگێڕانی جولیا فرۆند، 1965.

-ئابوری و کۆمەڵگە، وەرگێڕانی گروپێك وەرگێر بە سەرپەرشتی جاك شاڤی و ئریك دو دامپیەر، 1971.

پاشان وەرگێڕانی ڤێبەر پشوو دەدات تا سەرەتاکانی 1990. لەم ساڵەوەو بە سەرپەرشتی زانای گەورەی فەرەنسی ژان - پیەر گرۆسیان، ماشینی وەرگێڕانی ڤێبەر دەکەوێتەوە کار، بەڵام بەشێوەیەکی وردتر و بەهێزتر و کاراتر. لێرەوەو لە کتێبێکی بەنرخدا بە ناوی (سۆسیۆلۆژیای ئاین) بەشێکی زۆری وتارەکانی ماکس ڤێبەر لەسەر ئاین کۆدەکرێتەوەو پێشکەش بە خوێنەری فەرەنسی دەکرێت.

لەو دوو چرکەوە کە رایمۆن ئەرۆن و مۆریس ئەلڤاکس لەسەر ماکس ڤێبەر قسەیانکرد، تا ئەمڕۆ ئەم سۆسیۆلۆگە ئەڵمانیە دەبێت بە سەرچاوەی هەموو ئەو فەرەنسیانەی کە لە بواری زانستە کۆمەڵایەتی و مرۆییەکاندا کاردەکەن. هەروەها ڤێبەر بوو بە سەرچاوەیەکی گرنگی هەموو ئەو کەسانەش کە لەسەر ئاینەکان کاردەکەن. چەمکەکانی ڤێبەر لەسەر ئاین خۆیان فەرزدەکەن بەسەر هەر کەسێکدا کە بیەوێت رۆژێك لە رۆژان دوو قسە لەسەر تێگەشتنی زانستیانەی ئاین بکات.

وەك بینیمان پێشوازیکردن لە سۆسیۆلۆژیای ماکس ڤێبەر لە فەرەنسادا کارێکی ئاسان نەبوو، هەر ئەمەش یەکەم هۆکاری دواخستنی وەرگێڕانی بەرهەمەکانی بوو بۆ زمانی فەرەنسی. گرۆسیان دەپرسێت:

-بۆچی فەرەنسا تا ساڵی 1959 لە چاوەڕوانی یەکەم وەرگێڕانی ماکس ڤێبەردا بوو؟

-چی وایکرد تا ئەم ساڵە، کولتوری زانکۆی فەرەنسی فیکری ڤێبەر هەرس نەکات؟

دەکرێت بۆ تەواوکردنی ئەم پرسیارانە، پرسیارێکی دیکەیش بخەینە ڕوو:

-کێ و چی لەنێو سۆسیۆلۆژیای فەرەنسیدا ڕێگای لە دەرگاکردنەوە بەسەر ماکس ڤێبەردا دادەخست؟

بۆ وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارانە ئێمە چەندین کۆسپ تێبینی دەکەین: فەلسەفی، سیاسی، ئەکادیمی، میتۆدۆلۆژی، عەلمانی، ئاینی.

کۆسپی فەلسەفی:

ماکس ڤێبەر گۆڕانێکی ڕادیکاڵی بەسەر سۆسیۆلۆژیادا هێنا. بە تایبەتی لەو چرکەوە پێیگوتین کە: سۆسیۆلۆژیا زانستی واقیعە و بە هیچ شێوەیەك ماکینەی بەرهەمهێنانی نۆرم بۆ خزمەتکردن بە "کردە" نیە. بەم پرانسیپە، ڤێبەر سۆسیۆلۆژیای دابڕی لە هەموو ئەو فیکرانەی کە دەیانویست بەکاری بێنن بۆ ڕیفۆرمکردن لە نێو کۆمەڵگەدا. واتە سۆسیۆلۆژیا کەرەسەی دەستی ریفۆرمکاران نیە، بەڵکو زانستێکە لەسەر ئەوەی لە واقیعدا ڕوودەدات.

کۆسپی سیاسی:

بۆ ماڵیکردن و کردنەوەی دەرگا لەسەر

سۆسیۆلۆژیای ماکس ڤیبەر، دەبوو لە فەرەنسادا سۆسیۆلۆژیا بازبدات بەسەر سۆسیۆلۆژیای چەپ و سۆسیۆلۆژیای ڕاستدا. ئەمەش کارێکی ئاسان نەبوو.

کۆسپی ئەکادیمی:

قووتابخانە سۆسیۆلۆژیە فەرەنسیەکان هەوڵیان دەدا ماکس ڤیبەر کورتبکەنەوە لە یەکێك لە قووتابخانەکاندا، یاخود پەراوێزی بکەن. بەڵام وەك دواتر دەرکەوت، زۆر ئەستەمە ڤیبەر لە قووتابخانەیەکی سۆسیۆلۆژیدا کورتبکرێتەوە، باشترین بەڵگەش ئەوەیە کە سۆسیۆلۆگە هەرە بەناوبانگەکانی فەرەنسا کە سەدوو هەشتا پلە لە یەکتریەوە دوورن، وەك رایمۆن بودۆن و پیەر بۆردیۆ، هەریەکە و لە کارگەکەی خۆیدا گرنگیەکی بەرفراوانی بەخشیوە بەم زانایە و چەندین توێژینەوەی گرنگیان لەسەر بەرهەم هێناوە.

کۆسپی میتۆدۆلۆژی:

ئەو چەمکە میتۆدۆلۆژیانەی کە ڤیبەر پێشنیاری دەکرد تا ماوەیەکی زۆر لە فەرەنسادا هەرس نەدەکرا. بۆ نموونە: ئیدیالتیپ، بێلایەنکردنی بەهاکان، "موقارەبەی" تێگەشتن و ڕاڤەکردن.

کۆسپی لایکۆ-ئاینی[3]:

ئەم کۆسپە لە مەیدانی ئەم توێژینەوەیەی ئێمەدا لە هەموو کۆسپەکانی دیکە گرنگترە، چونکە بەشێکە لە باسەکەمان.

سەرەتا هەر لەبەرئەوەی کە ئاین پێگەیەکی بەهێزی هەبوو لە سۆسیۆلۆژیای ماکس ڤیبەردا گرفتێکی بۆ هەموو ئەو سۆسیۆلۆگە فەرەنسیانە دروستدەکرد کە لەنێو کۆمەڵگەیەکی سێکیولێردا گەورە بووبوون[4].

ماکس ڤیبەر لە کارگە سۆسیۆلۆژیەکەیدا قسەی لە پێکهاتەی ئاینی مۆدێرنیتێی رۆژئاوا دەکرد، لێرەوە هەموو ئەو زانایانەی تووڕە دەکرد کە ڕاهاتبوون لەسەر خستنە سەر شانۆی مۆدێرنیتیٚ و ئاین وەك دوو دژ. ئەو زانایانەی کە بەرهەمی جەنگی هەردوو فەرەنسا، لایك و ئاینی، بوون، نەیاندەویست بە ئاسانی خۆیان بدەن بە دەست کارگە سۆسیۆلۆژیەکی ماکس ڤیبەرەوە کە وەك مەترسیەك تەماشایان دەکرد، مەترسی سڕینەوەی سنورەکانی نێوان ئایدیالیسم و ماتریالیسم، ئاین و مۆدێرنیتیٚ، عەقلاٚنیەت و ناعەقلاٚنیەت.

ماکس ڤیبەر بە ئاسانی پێشوازی لێنەکرا، چونکە ئەو، بە پێچەوانەی سۆسیۆلۆگەکانی دیکەوە، ماکینەی ڕاڤەکردنی لەسەر کاتۆلیسیسم و پەیوەندی نێوان تاکەکان بە دەزگاکانی ئاینەوە نەخستبووە کار، بەڵکو گرنگی دەدا بە رەفتاری تاکەکان و "ئیتۆس"ەکانیان. فەرەنسایەك کە کولتوری کاتۆلیك مێژووەکەی دروستکردبوو، فەرەنسایەك کە تیادا کاتۆلیسیسم بە دەزگایی کرابوو، ئەم جۆرە سۆسیۆلۆژیایەی بە ئاسانی بۆ قووتنەدەدرا کە زیاتر وەك کولتوری پرۆتیستانتەکان وێناکرابوو.

تەنانەت ئەو سۆسیۆلۆگانەش کە لە فەرەنسادا لەسەر ئاین کاریان دەکرد و بە کولتور کاتۆلیکبوون زۆر بە کەمی ڤیبەریان وەك سەرچاوە بەکاردەهێنا (گابریەل

لوبرا، ئیمیل پولا)، بەڵام ئەو سۆسیۆلۆگانەی کە بە کولتور پرۆتیستانت (جان سێگی، جان بوبێرۆ) یان جولەکە (فرێدی ڕەفایل، میکایل لوی) بوون، گرنگیەکی تەواویان بە ڤێبەر دەدا.

3-میتۆدۆلۆژیای ماکس ڤێبەر:

سەرەتا دەبێت دان بەوەدا بنێین کە لە بەشێکی کورتی وادا هەرگیز ناتوانین روناکی بخەینە سەر کۆی میتۆدۆلۆژیای ماکس ڤێبەر کە یەکێکە لە میتۆدۆلۆژیا هەرە گرنگ و هەرە قوڵەکانی زانستە کۆمەڵایەتیەکان. ناتوانین ئەم کارە بکەین چونکە لێرەدا بابەتی سەنتراڵی ئێمە نیە، بەڵام هەوڵدەدەین فیکرەیەکی گشتی لەسەر چۆنیەتی کارکردنی ڤێبەر و جیهانە میتۆدیەکەی بخەینە ڕوو.

بێلایەنکردنی بەهاکان[5]:

باشترین کارێک کە لەسەر ئەم چەمکە کرابێت توێژینەوەکەی جولیا فرۆند دە. ئەو دەڵێت:

"بێلایەننکردنی بەهاکان بریتیە لەو پرانسیپەی کە ڕێگامان پێدەدات بۆ پارێزگاریکردن لە شەرعیەتی توێژینەوەی زانستی بەپێی سیستەمە تایبەتەکەی و پارێزگاریکردن لە زانستیبوونی هەڵسەنگاندنی پراکتیك و ململانێ و ڕێکەوتنەکان[6]".

بێلایەنکردنی بەهاکان هەوڵدانە بۆ خستنەکاری ماکینەی توێژینەوە لەسەر پەیوەندیە واقیعیەکان بە "بەهاکان"ەوە. ئەوەی گرنگە تێبینیکردنی چۆنیەتی دەرکەوتنی پەیوەندی تاکەکانە بە بەهاکانەوە و چۆنیەتی گۆڕانی ئەم دەرکەوتنانەیە لە شارستانیەت و کۆمەڵگە جیاوازەکاندا.

بۆ سۆسیۆلۆگ، بێلایەنکردنی بەهاکان میتۆدی کارکردنە. واتە سۆسیۆلۆگ بۆی نیە بە هیچ شێوەیەك بەهایەك لە بەهاکان، لە چرکەی ڕاڤەکردندا بەکاربهێنێت. سۆسیۆلۆگ لە ساتی ڕاڤەکردندا کەسێکی بێ بەهاو بێلایەن و سەربەخۆیە لە هەموو ئینتیماکان. کەسێکی ڕووتووقووتە لەبەردەم بابەتی توێژینەوەکەیدا. ئەو سۆسیۆلۆگەی کە بەهایەك لە بەهاکان بەکاردەهێنێت بۆ ڕاڤەکردنی فاکتە کۆمەڵایەتیەکان لە زانست دوور دەکەوێتەوەو میسداقیەت لەدەستدەدات.

-ڕاڤەکردن/ تێگەشتن[7] :

لای ماکس ڤێبەر تێگەشتن چرکەیەکی گرنگی ڕاڤەکردنە. بە پێچەوانەی دۆمنیك شانپێر کە پێیوایە تێگەشتنی سۆسیۆلۆژی لای ڤێبەر: "تێگەشتنە لە ڕەفتاری مرۆڤەکان بەشێوەیەکی لەتیفانە"، ئێمە پێمانوایە بریتیە لە دروستکردنی چوارچێوەیەکی "مەفهومی" بۆئەوەی بتوانین لە ڕێگایەوەو بە شێوەیەکی عەقڵانیانە لە ڕەفتاری مرۆڤەکان تێبگەین. لەم پێناسەیەدا بەهیچ شێوەیەك ڕاڤەکردنی "سەبەبی/ کۆزال" پەراوێز ناخرێت. خودی ڤێبەر لە چرکەی پێناسەکردنی سۆسیۆلۆژیادا حساب بۆ ئەم ڕەگەزانە دەکات:

"ئێمە پێمانوایە سۆسیۆلۆژیا بریتیە لەو زانستەی کە دەیەوێت لە ڕێگای لێکدانەوەوە تێبگات لە چالاکیە کۆمەڵایەتیەکان و لە ڕێگای ڕاڤەکردنی "سەبەبیەوە" تێبگات لە چۆنیەتی کارکردن و کاراییان". (ئابوری و کۆمەڵگە، 4)

ڤێبەر بە توندی تاکڕەهەندی لێکدانەوەی مێژوو ڕەددەکاتەوە. ئەو گرنگی دەدات بە فاکتەری ئابوری، بەلاّم بە پێچەوانەی مارکسیسمەوە، بە تاکە هۆکاری لێکدانەوەی داهاتووی کۆمەڵگەکانی نازانێت. ڤێبەر پێیوایە، بۆ ڕاڤەکردنی ڕەوتی مێژوو، دەبێت تێبگەین لەو مانایانەی کە مرۆڤەکان بە کردەکانیان دەبەخشن، دەبێت تێبگەین لەو سەرچاوانەی کە مرۆڤەکان بەکاردەهێنن بۆ دەستنیشانکردنی مانای ڕەفتارەکانیان.

لێرەوە ڕوانینی ڤێبەر بۆ سۆسیۆلۆژیا نزیکدەبێتەوە لە ڕوانینی مێژوونووسان و ئەنترۆپۆلۆگەکان کە پێگەیەکی گرنگ دەدەن بە بڕیار و هەڵسەنگاندن و ڕەفتاری ئەکتەرە کۆمەلاّیەتی و مێژوویەکان. بێگومان ئەمەش پەیوەندی بە پێکهاتە زانستیەکەی ڤێبەرەوە هەیە.

-ئیدیالتیپ[8]:

ئیدیالتیپ دەروازەی تێگەشتنی دروستە لە میتۆدۆلۆژیای ڤێبەر. لە چوارچێوەی ئەم چەمکەدا، تیپ ئیدیالی "سەرمایەداری رۆژئاوا" زیاتر لە تیپ ئیدیالی "ئاین" یان "سێکت" ئیجابیتر یان سەلبیتر نیە. لەسەر ئاستی کۆنسێپت، هەریەکێك لەوانە ئیدیالن.

بۆ روونکردنەوەی ئیدالتیپ، ژولیان فرۆند نموونە بە خەیاڵدانی سانۆیی مۆلێر دەهێنێتەوە. ئەو بۆ ئەوەی رەزیلێك بخاتە سەر شانۆ، دێت و لە ڕێگای خەیاڵدانی شانۆییەوە کەسایەتیەکی ڕەزیل بە چەند کارەکتەرێکەوە دروست دەکات و دەیکات بە تیپ ئیدیالی رەزیلی. لەسەر هەمان ڕێگاش، بۆ قسەکردن لە ئیدیالتیپ، ڤێبەر دەڵێت:

"بۆ بەدەستهێنانی ئیدیالتیپێك ئێمە بەشێوەیەکی تاکڕەوانە دێین و لە چەند ڕەگەز و خاڵێك تابلۆیەکی تیۆری دروستدەکەین. پاشان بۆ تێگەشتن لە واقیعێکی دەستنیشانکراو، دێین و بەراوردی دەکەین بەم تابلۆیە. واتە، ئاستی نزیکی و دووری ئەو واقیعە لە تابلۆکەوە دەبێت بە مەیدانی کارکردنی توێژەر. بێگومان ئەم تابلۆیە لەسەر ئاستی واقیع بوونی نیە، چونکە بیناکردنێکی تیۆریە. پراکتیزەکردنی ئەم چەمکە، بەشێوەیەکی ورد، ڕێگامان پێدەدات تا بەشێوەیەکی دروست و ڕوون لە شتەکان بگەین[9]"

-ئەخلاقی بەرپرسیاری و ئەخلاقی ئیمان:

دەرەنجامەکانی کردەیەك یان گوتارێك هەمیشە لەگەڵ خواستی بکەرەکەیدا یەکناگرێتەوە، بەڵکو دەکرێت تەواو پێچەوانەشی بێت. واتە دەرەنجامەکانی ڕەفتارێك سەد لە سەد چاوەڕوانکراونین و ناکرێت هەر لە سەرەتاوە بزانین چۆن خۆیان مانیفێست دەکەن، چونکە لە چرکەی بەرهەمهێنانیدا تێکەڵ دەبێت بە ڕەفتاری دیکە و هەموویان پێکەوە ئاوێزانی یەکتری دەبن و دواتر دەبن بە شتێکی دیکە. واتە هەمیشە خواستێکی باش دەرەنجامێکی باشی لێناکەوێتەوە، هەروەك هەمیشە خواستێکی خراپ دەرەنجامێکی خراپی لێناکەوێتەوەو ڕەنگە پێچەوانەکانیان راستبن.

4-سۆسیۆلۆژیای هەیمەنەی ئاینی:

لە کارگە سۆسیۆلۆژەکەی ماکس ڤێبەردا ئاین بریتیە لە: "جۆرێکی تایبەتی مامەڵەکردن لە نێو کۆمینۆتیدا". ئەوەی گرنگە بۆ ڤێبەر توێژینەوەیە لەسەر هەلومەرج و کارایی ئەم مامەڵەیە. لێرەوە، ڤێبەر خۆی دوور دەگرێت لە وێناکردنی ئاین وەك سیستەمی ئیمان، بە پێچەوانەوە، ئەو وێنای ئایندەکات وەك چەند سیستەمێکی رێکخستنی ژیان. چەند سیستەمێك کە زیرەکانە توانیویانە جەماوەرێکی زۆر لە ئیمانداران لە دەوری خۆیان کۆبکەنەوە.

لەم پرانسیپەوە، ڤێبەر توانا سۆسیۆلۆژیەکانی خۆی کۆدەکاتەوە لەسەر تێگەشتن لە پراکتیکی تاکەکان و هەموو ئەو مانایانەی کە دەیدەن بە سلوکی رۆژانەیان. ئەم جۆرە لە کارکردن رێگا بە ڤێبەر دەدات بۆ ئەوەی باشتر لە دەرەنجامە کۆمەڵایەتیەکانی سلوکی تاکەکان لە نێو پانتاییە ئابوری و سیاسیەکاندا راڤە بکات.

مەیدانی چالاکی ئاینی کلیکردنە لەسەر رێکخستنی پەیوەندی نێوان هێزە مەزنە ناسروشتیەکان (خوداوەند) و مرۆڤەکان. بەڵام دەبێت ئامارەش بەوە بدەین کە ڤێبەر بەوپەڕی حەزەرەوە باس لە چالاکی ئاینی دەکات و بە توندی ئەوە رەددەکاتەوە کە "جەوهەرێکیان" پێببەخشێت. ئەو پێیوایە گرفتی ناعەقلانیەتی جیهان بە گشتی و دژایەتی نێوان "ئیختیار" و "قەدەر"، بوونی "عەزاب" و واقیعی "مردن" بە تایبەتی، سەرچاوەی یەکەمی گەشەکردنی ئاینەکانن. پێویستی عەقلانیانەی تیوریەك لەسەر "ئیلاهیات"ی "عەزاب" و "مردن" کاراییەکی بەهێزی داناوە لەسەر درێژەبوونەوەی تەمەنی ئاینەکان.

ڤێبەر پێیوایە هەرچەند ئاینەکان بەشداری زیندویان کردووە لە سیستەمادندنی تیۆلۆژیاو بەردەوام روناکیان خستوەتە سەر قیامەت وەك دونیایەکی تر، بەلام لەگەڵ ئەم واقیعەشدا، بەشێکی زۆری ئەو سلوك و ڕەفتارو پراکتیکانەی کە تاکەکان لە ژێر کارایی ئاینەکاندا بەرهەمی دەهێنن ئاراستەی زەوی دەکرێت و لە جیهانی ئێستاماندا دەسوڕێتەوەو لە پێناوی بەدەستهێنانی بەختیاری دونیاییدایە. ئەم گۆشەنیگایەی ڤێبەر، بازدانێکی گەورەیە بەسەر هەموو ئەو راڤەکردنانەدا کە بە تەنها ئاین دەبەستنەوە بە قیامەتەوە. ئەو روناکی دەخاتە سەر کۆی ئەو بەرژەوەندیانەی کە ئاین و ژیانی ئێرە بەیەکەوە دەبەستن:

"هەموو ئەو پێشنیارانەی کە بۆ رزگاربوون و بەختیاری مرۆڤەکان ئاین پێشنیاری دەکات، نابێت تەنها وەك رزگاربوون و بەختیاری قیامەت تەماشا بکرێت.. بە پێچەوانەوە پەیوەندیەکی زیندویان بە ژیانی دونیاییەوە هەیەو لەگەڵ ئێرەی مرۆڤەکاندا مامەڵە دەکەن: تەندروستی، تەمەن درێژی، دەوڵەمەندی، ئەو بەڵێنانەن کە ئاینی چینی و ڤێدیك و زەردەشتی و یەهودی و ئیسلام بەسەر خەڵکدا دابەشیان دەکردن. هەمان ئەم بەڵێنانە لەلایەن ئاینە فینیقی و میسری و بابلی و جەرمەنیەکانیشەوە بەسەر خەڵکدا دابەشکراون". (*SR, 346-345*)

کاترین کۆلیۆت تێلێن ڕاستدەکات کاتێك دەڵێت، لای ماکس ڤێبەر، ئۆپۆزیسیۆن لە نێوان ڕێکخستنی ژیانی هەموو ڕۆژێك و "ئیستیسنا" لە ژیانی هەموو ڕۆژێکدا گرنگترە لە ئۆپۆزیسیۆن لە نێوان ژیانی دونیای و ژیانی قیامەتدا. ڤێبەر لەمە دورتریش دەڕوات و هەوڵدەدات بیسەلمێنێت کە چۆن چەند گوزارشتێکی ئاینی ڕۆڵیان بینیوە لە کردەی عەقڵاندنی "ڕاسیۆنالیزاسیۆن" جیهاندا.

لە باسکردنی "ئاینداری – ڕۆلیژیزیتێ"دا، ڤێبەر کلیك دەکات لەسەر نایەکسانی لە نێوان ئاینداری جەماوەر و ئاینداری "زیرەکەکان"داو ئەم دوو جۆرە لە ئاینداری لە یەکتری جیادەکاتەوەو پێیوایە بەشێوەیەکی نایەکسان بەسەر مرۆڤەکاندا دابەشبوون و هەموویان وەك یەك ئاینداری ناکەن:

"لە سەرەتای مێژووی هەموو ئاینەکاندا ئێمە تێبینی ئەزموونێکی گرنگ دەکەین کە بریتیە لە: ئامادەبوونی نایەکسانانەی ئاین لای مرۆڤەکان.. شتە چاکەکانی ڕزگاربوونی ئاینی کە خاوەنی بەهایەکی گەورەبوون، تەنها لای چەند کەسایەتیەك ڕۆحی کاریزمیان دروستکرد، نەك لای هەمووان. تەنها چەند کەسێك توانیان بەکاریان بێنن بۆ دامەزراندنی کەسایەتی کاریزماتیکیان نەك هەموو مرۆڤەکان.. لێرەوە ئاینداری زیرەکەکان خۆی جیادەکاتەوە لە ئاینداری جەماوەر. مەبەستم لە جەماوەر هەموو ئەو کەسانەیە کە خاوەنی گوێچکەیەکی مۆسیقی نین بۆ گوێگرتن لە ئاین"
(*SR, 359-358*)

بەمشێوەیە تێدەگەین لەوەی کە، بۆچی ڤێبەر هێندەی بایەخی داوە بە پرسیاری هەیمەنەی ئاینی و گردبوونەوەی ئاینی وەك ژانرێکی تایبەت تەماشای کردوەو ناوی ناوە: "گردبوونەوەی هیرۆکراتیك"[10]. ڤێبەر پێیوایە "گردبوونەوەی هیرۆکراتیك" بریتیە لەو گردبوونەوەیەی کە لە ڕێگایەوە مۆدێکی تایبەت لە هەیمەنە خۆی فەرزدەکات بەسەر مرۆڤەکاندا. ڤێبەر سۆسیۆلۆژیای خۆی لە نێو دەفتەری سۆسیۆلۆژیای هەیمەنەدا تۆمار دەکات و لەم سەرشارەوەش ئەو دێت ڕێگا بە خۆی دەدات کە چاودێری کارایی مۆدە جیاوازەکانی دەسەڵاتی ئاینی بکات.

شێوەیەکی تایبەتی مامەڵەکردن لە نێو کۆمینۆتێدا، شێوەیەکی تایبەتی هەیمەنە لەسەر مرۆڤەکان، ڤێبەر والێدەکەن کە وریایانە لەگەڵ هەردوو پرانسیپە گرنگەکەی ئایندا بجوڵێتەوە:

–پرانسیپی پەیوەندی کۆمەڵایەتی.

–پرانسیپی مۆدەکانی دەسەڵاتی ئاینی.

هەر ئەمەشە وا لە ڤێبەر دەکات کە سۆسیۆلۆژیا ئاینیەکەی لە دوو ڕەهەنددا کۆبکاتەوە:

–ڕەهەندی هاوبەشاندنی ئاینی[11].

–ڕەهەندی دەسەڵاتی ئاینی.

لە چرکەی قسەکردن لەسەر ئایندا ڤێبەر دێت دیالۆگێکی دوو جەمسەر دادەمەزرێنێت: جەمسەرێك لەسەر کەنیسە و جەمسەرێکی دیکە لەسەر "سێکت" وەك دوو مۆدی ژیانی کۆمەڵایەتی ئاین.

لەسەر کەنیسەدا دەڵێت: بریتیە لە دەزگایەکی بیرۆکراتیزەی ڕزگاربوون. ئیدارەی

"چـــاکە"کـــانی ڕزگاربوونـــە و بـــە وردی مومارەسەی دەسەڵاتی "بەڕێوەبردن" دەکات و لە پەیوەندیەکی دامەزراو لەسەر "هاریکاری" دایە لەگەڵ کۆمەڵگەدا.

ڤێبـەر پێیوایـە کـە لـە کاتێـك کەنـسیەدا پرۆگرامێکی هیرۆکراتیك دروست دەبێت کە ئەم چوار ڕەگەزەی خوارەوە ئامادەبن:

ا-ئامـــــادەبوونی ڕێکخراوێـــــك لـــــە قەشـــەی پیـــشەیی (پرۆفیـــسیۆنێل). ئـــەم قەشـــانە بـــەپێی بەرنامەیـــەکی تایبـــەت پێگەشتوون و مووچەی مانگانەی خۆیان هەیەو لـە دەرەوەی پیـشەکەشیان ژیـانێکی تایبـەتی خۆیان هەیە.

ب-ئامادەیی هیرۆکراسیەك کە بانگەشە بۆ هەیمەنـەی جیهـانی بکـات و بازبـدات بەسـەر هەموو سنورەکاندا و کۆی پەیوەندیە خێزانی و تیرەی و ئیتنی و نەتەوەییەکان تێپەڕێنێت.

ج-ئامـــادەیی لێکدانـــەوەو ڕاڤـــەکردنێکی عەقلأنیانەی هـەموو ئەو دۆگمانـەی کـە لـە دەقە پیرۆزەکانـــــــدا پـــــــارێزراون. واتـــــــە ڕاسیۆنالیزەکردنیان.

د-ئامادەیی دەزگایـەکی کاراو چالاك بۆ لـە خۆگرتن و بـەدەزگایی کردنـی هـەر سـێ خـاڵی پێشوو.

هەروەها پێیوایە کە "سێکت"یش بریتیـە لـە کۆبوونەوەی "ئیرادەی" ئەو باوەڕدارانەی کـە لـە دابڕاندا دەژین لەگەڵ ناوەندە کۆمەڵایەتیەکاندا. لە پانتایی "سێکت"ێکدا هەمیشە دەسـەڵاتێکی ئـایینی خـاوەن کـاریزم خـۆی فـەرزدەکات. جیاوازیەکی گرنگ لە نێوان کەنیسە و سێکتدا ئەوەیـە کـە: ئەنـدامی کەنیـسەیەك هـەر لـە لەدایکبوونیـــەوە ئەندامـــە، بـــەڵام ئەنـــدامی "سـێکت"ێـك لـە نێـو پرۆسێـسێکدا دەبێـت بـە ئەندام[12].

"ســـــێکت دەیـــــەوێت پێکهاتەیـــــەکی ئەرستۆکراسی بێت: ڕێکخراوی چەند کەسێکی پـەروەردەکراو لەسـەر ئـاین. سـێکت نایـەوێت کەنیسەیەك بێت، نایەوێت ئەو دەزگایە بێت کە خـەیرو شـەڕ و دادپـەروەری و نادادپـەروەری و ڕاسـت و ناڕاسـت لـە یـەکتری جودادەکاتـەوە. سـێکت بەرهەمهێنـەری بیرۆکـەی گەڕانەوەیـە بـۆ ڕەگوڕیـشەی شـتەکان، ڕونـاکی دەخاتـە سـەر کۆبوونـەوەی شـتە پـیرۆزە هەسـتپێکراوەکان. سێکت بە توندی بیرۆکەی لێبوردنی دەزگایی و کاریزمی بەڕێوەبردن ڕەددەکاتەوە" (*SR, 318*)

لە میتۆدۆلۆژیای ڤێبەردا، کەنیسە و سێکت دوو "ئیـدیالتیپ[13]"ن. واتـە دوو مـۆدێلی ئامـادەکراوی توێژینـەوەن و لـە واقیعـدا بـەو شێوەیە بوونیان نیە کە ئەو باسیان دەکات. بەو مانایـەی کـە ئـەم دووانـە زیاتر دوو سەرچاوەی ئیـدیالن بـۆ ئـەوەی توێـژەر لـە ڕێگایانـەوە توێژینەوە لەسەر واقیع بکات.

ڕاستە ڤێبەر ئەم دوو "ئیدیالتیپ"ەی لەسەر گردبوونـەوەی ئـاینی بـە مۆدێلـە مەسیحیەکەی خـــستوەتە ڕوو، بـــەڵام ئـــەوەش ڕاســـتە کـــە ئیـــــدیالتیپ لـــــە کریستیانیـــــسمدا کورتنەکراوەتـــەوە، چـــونکە کەرەســـەیەکی سۆسـیۆلۆژیە بـۆ تێگەشـتن لـە واقیـع. واتـە هەروەك چۆن دەکرێت ئیدیالتیپ لەسەر مۆدێلی کریستیانیـسم دروسـتبکرێت ئـاواش دەکرێـت لەسـەر ئاینـەکانی دیکـە دروسـتبکرێت، ئـەو دەڵێت:

"لـە ئیـسلام و بودایـسم و مەهادیـسم و جودایـسم و تەنانـەت لـە هیرۆکراسـی میسری

كۆندا، ئێمه تێبینی گردبوونەوەی ئاینی دەكەین" (*SR, 252*)

هەروەها مۆدێله سۆسیۆلۆژیەكەی سێكتیش "ڕێكخراوی ئیرادی باوەڕداره دابڕاوەكان لەگەڵ ناوەنده كۆمەڵایەتیەكاندا و كۆبوونەوەیان له دەوری ڕابەرێكی كاریزمی" بە ئاسانی لە نێو ئاینەكانی دیكەدا دەدۆزرێنەوە.

بۆ بیناكردنی ئیدیالتیپی دەسەڵاتی ئاینیش، ڤێبەر دەگەڕێتەوە سەر فۆرمه جیاوازەكانی شەرعیەتدان بە دەسەڵات لە ژیانی كۆمەڵایەتیدا. واته ڕاڤەكردنی ئاین له قووتابخانەی ماكس ڤێبەردا كاركردنێكی بەردەوامه له چوارچێوە گشتیەكانی سۆسیۆلۆژیادا نەك لە دەرەوە.

ڤێبەر جیاوازی دەخاته نێوان دوو تیپ له دەسەڵاتەوە: دەسەڵاتێكی خۆ سەپێنەر و دەسەڵاتێكی شەرعی. دەسەڵاتێك كه له نێو كردەی خۆ سەپاندندا بینادەكرێت و دەسەڵاتێكیش له نێو كردەی شەرعیەتدا سەرهەڵدەدات. لەم ناوەندەدا پرسیاری گرنگ بۆ ماكس ڤێبەر دەبێت بە: چۆنیەتی بیناكردنی كۆمەڵایەتی دەسەڵاتی شەرعی لای باوەڕدران. ڤێبەر پێیوایه هەموو دەسەڵاتێ دەتوانێت له ڕێگای عەقڵانیەت – یاسایی، ترادیسیۆن یان كاریزماوە شەرعیەت بە خۆی ببەخشێت.

–شەرعیەتی عەقڵانی –یاسایی: بریتیه له دەسەڵاتی بەڕێوەبردن و لە دەرەوەی نا–كەس و لە نێوە باوەڕ بە كۆمەڵێك یاسای بەڕێوەبردندا دروست دەبێت و كاردەكات.

–شەرعیەتی ترادیسیۆنێل: ئەو دەسەڵاتەیه كه له نێو باوەڕ به عادات و تەقالیددا دروستدەبێت و كاردەكات.

–شەرعیەتی كاریزم: ئەو دەسەڵاتەیه كه لەسەر كەسایەتی كاریزمیی كەسێك دروستدەبێت و لە دەوری كەسێك دەخولێتەوە.

له بواری ئایندا، ڤێبەر پێیوایه، ئەم سێ مۆدی شەرعیەتبەخشینه چوارچێوەكانی سێ ئیدیالتیپ دەستنیشان دەكەن: ئیدیالتیپی قەشه، ئیدیالتیپی جادوگەر، ئیدیالتیپی پێغەمبەر.

–قەشه ئەو دەسەڵاتە ئاینیەیه كه له نێو دەزگایەك له لێبوردنی – غوفرانی بیرۆكراتیزەكراودا كاردەكات.

–جادوگەر ئەو دەسەڵاتە ئاینیەیه كه له نێو ئەو "زەبون"نانەدا كاردەكات كه داندەنێن به زانستی ئەوداو باوەڕیان بەوە هەیه كه ئەو دەتوانێت حەقیقەتی شتەكان بدركێنێت.

–پێغەمبەریش ئەو دەسەڵاتە ئاینیەیه كه لەنێو "وەحی"دا كاردەكات.

دەسەڵاتی دەزگایی قەشه بریتیه له ئیدارەكردنی شتە ئاینیەكان لە ژیانی ڕۆژانەدا، بۆ ئەوەی بەردەوامیان پێببەخشێت. بەڵام دەسەڵاتی كاریزمیی پێغەمبەر دابڕانه لەگەڵ ڕۆتینی ژیانی ڕۆژانەداو پێشنیاركردنی شتێكی دیكەی جیاوازە.

ڕاسته ژمارەیەكی زۆر لەو زانایانەی كه لەسەر ئاین كاردەكەن ئەم تیپۆلۆژیەی دەسەڵاتی ئاینیەی ماكس ڤێبەریان بەكارهێناوەو تا ئێستاش بەكاری دەهێنن، بەڵام له ڕاستیدا توێژەر دەبێت بەوپەڕی وریای و زیرەكیەوە مامەڵەی لەگەڵدا بكات و له سیاقی خۆی نەیباته دەرەوە. بۆ نموونه گەر ئێمه دورتر بڕۆین، وەك یوهاكیم ڤاخ[14]، ئەوا

دەتوانین نۆ تیپ لە دەسەڵاتی ئاینی دیاری بکەین:

-دامەزرێنەری ئاین
-ریفۆرمکار
-پێغەمبەر
-داهاتووبین
-ساحیر
-عەڕاف
-قدیس
-قەشە
-ئاینی، بەلاتینی: رۆلیژیۆسوس.

ئێمە دەتوانین هەمان تیپۆلۆژی ماکس ڤێبەر بەکاربهێنین بۆ ئاینەکانی دیکەش. بۆ نمونە دەتوانین لەبری قەشە ئیمام یان حاخام دابنێین و توێژینەوە بکەین لەسەر پەیوەندیەکانی نێوان مامۆستا و قوتابی لە تراديسیۆنە جیاوازە ئاینیەکاندا.

مێژویەکی درێژی ژیانی کۆمەڵگەکان لەلایەن دوو مۆدێلەوە هەیمەنەی بەسەردا کرابوو. مۆدێلی هەیمەنەی کاریزمیی و مۆدێلی هەیمەنەی تراديسیۆنێل. لە هەردوو مۆدێلەکەدا ماشێنی پیرۆزکردن لە کاردایە، بەڵام لەسەر دوو ئاستی جیاواز: لە یەکەمدا ئەوەی پیرۆز دەکرێت نا- رۆژانەیە، لە دووهەمدا، بە پێچەوانەوە، ئەوەی پیرۆزدەکرێت رۆژانەیە. لە هەلومەرجێکی ئاوادا گۆڕانکاری تەنها لەو چرکەیەدا بەدیدێت کە دەسەڵاتێکی کاریزمیی بڕیاری دەستکاریکردنی شتەکانی "ژیانی هەموو رۆژێك" بدات. ڤێبەر دەڵێت:

"مافێکی نوێ بەبێ ئامادەی و پشتیوانی دەسەڵاتێکی کاریزمی ناتوانێت لە سیستەمی ژیانی رۆژانەدا جێگای ببێتەوە. ئەم گۆڕانکاریە دەکرێت لە ڕێگای پێغەمبەرێکەوە یان جەنگی کەسایەتیەکی کاریزمییەوە ئەنجامبدرێت. واتە وەحی و شمشێر وەك دوو هێزی نا - رۆژانە دەتوانن گۆڕانکاری بکەن". *(SR, 372)*

لێرەوە و بەپێی ماکس ڤێبەر، گۆڕانکاریە سیاسی و ئاینیەکان ئامادەیی خواستی دەسەڵاتێکی کاریزمیی سیاسی یان ئاینی بۆ گۆران، دەکات بە مەرجێکی سەرەکی. بۆ گۆڕینی رۆتینی رۆژانە، بۆ پێشنیارکردنی شتێکی نوێ، بۆ هەڵوەشانەوەی ئەوەی کە تا ئێستا هەبووە، ئەم خواستە نەك هەر پێویستە بەڵکو مەرجی یەکەم و سەرەکیە.

هەر لەم گۆشە نیگایەوەیە کە ماکس ڤێبەر دێت و بەراوردکردنێکی سۆسیۆلۆژیانە دەکات لە نێوان پێغەمبەر و جەنگاوەرو وەحی و شمشێرداو، وەك دوو دەسەڵاتی کاریزمیی گۆرانکاری و نوێکردنەوە دەیانخاتە سەر شانۆ. هەر لەسەر هەمان ڕیتمی بیرکردنەوەو ڕاڤەکردن، ڤێبەر پێماندەڵێت: سیاسەت دەتوانێت دەستکاری شتە ئاینیەکان بکات و مونافەسەیان لەگەڵدا بکات، بەتایبەتی لە چرکەی جەنگدا کە چەمکی خۆبەشین و خۆفیداکاری بەوپەڕی هێزەوە ئامادەیە و مانایەك بە مردن دەبەخشێت:

"کۆمینۆتێی سوپا لە چرکەی خۆ ئامادەکردندا بۆ جەنگ زیاتر وەك کۆمینۆتێی باڵا دەکەوێتە بەر هەستی سەربازەکان. ئەمە ئەو کیانەیە کە ئامادەیە ڕوبەڕوی مردن ببێتەوەو تەنانەت ئامادەیە گیانی خۆشی ببەخشێت بە مردن.. ئەو تاکەی کە لە مەیدانی جەنگدا دەمرێت، پرسیاری مانای مردن لە

خۆی ناکات، چونکە هەست بەوە دەکات کە لە پێناوی شتێکدا دەمرێت.. لە چرکەی جەنگدا هەردوو چەمکی برایەتی و مردن دەبن بە خاوەنی سیفەتی نا –ڕۆژانە. لێرەوە چرکەی جەنگ دەبێت بە پانتایی کۆبوونەوەی کاریزمی پیرۆزێنراوو ئەزموونی کۆمینۆتیٚ لەگەڵ خودا".
(*SR, 427*)

ماکس ڤێبەر زۆر بە وردی هەردوو مەیدانی سیاسی و ئایینی لە یەکتری جیادەکاتەوەو دەریدەخات کە هەر لایەکیان بەپێی چەند بەهاو یاسا و نۆرمێکی ناوەکی ڕێکدەخرێن و دەبرێن بەڕێوە، بەڵام لەگەڵ ئەم جیاکردنەوە بە نرخەشدا، کاتێك باس لە هەیمەنە دەکات روناکی دەخاتە سەر ئەو پەیوەندیانەی کە ئەم دوو مەیدانە بەیەکەوە گرێدەدەن. سیاسی، کە لە ڕێگای زەبرو زەنگی شەرعیەوە پێناسەکراوە، لە دوو ناوەندا بە ئاینی دەگات:

–وەك ئاینی، سیاسیش دەتوانێت چەمکی قوربانیدان و ژیان بەخشین مۆبیلیزە بکات.

–وەك ئاینی، سیاسیش دەتوانێت لە ڕێگای دەسەلآتی کاریزمیەوە شەرعیەت دروستبکات و بیشیبەخشێت.

لەم سەرشارەوە ڤێبەر دەڵێت:

"ئێمە لە نێو هەموو دەسەلآتێکی سیاسی شەرعیدا، چەند ڕەگەزێکی تیۆکراسی دەدۆزینەوە، چونکە هەموو کاریزمێك، بە جۆرێك لە جۆرەکان، دەیەوێت باوەڕمان پێبێنێت کە ڕەگوڕیشەیەکی سیحراوی هەیە. واتە خزمایەتیەکی لەگەڵ دەسەلآتی ئاینیدا هەیە و خاوەنی لێخۆشبونی غەیبیە"

کاریزمی بەڕێوەبردن (باوەڕهێنان بە ڕزگاربوونی دەزگایی. واتە دەزگایەکی کۆمەلآیەتی وەك کەنیسە کە دەتوانێت لێبوردنی خوایی ببەخشێت و مرۆڤەکان ڕزگار بکات و پاکیان بکاتەوە لە گوناه)، ڤێبەر پێیوایە ئەمە بە تەنها دیاردەیەکی تایبەت بە کەنیسە نیە. بەڵکو سیاسەت و دەوڵەتیش دەتوانن هەمان رۆڵ ببینن.

ڤێبەر تەواو وشیارە بە لەرزۆکی دەسەلآتی سیاسی و رەهەندە ناعەقلآنیەکەی، بۆیە دەگەڕێت بە دوای ئەو پەیوەندیە بەهێزەی کە دەسەلآتی سیاسی لەگەڵ فاکتە ئاینیەکاندا هەیەتی و لە ڕێگایانەوە درێژە بە تەمەنی خۆی دەدات.

5-ئاین و پانتاییە جیاوازییە مرۆییەکان:

ماکس ڤێبەر یەکێکە لەو زانایانەی کە گرنگیەکی تەواو بە حسابکردن بۆ ئەو سیستەمە ناوەکیانەی کە هەر یەکێك لە پانتایەکان بەڕێوە دەبات: ئابوری، سیاسی، ئاینی، ئیستێتیك، هتد. ئەو روناکی دەخاتە سەر ئینسیجامی ناوەکیان و ڕێز لە سنورە ئۆتۆنۆمەکانیان دەگرێت[15].

ئێمە دەبێت لەم چوار چێوەیەوە ڕامبێنین لە هەموو ئەو پەیوەندیانەی کە ماکس ڤێبەر لە نێوان ئاین و پانتاییەکانی دیکەی وەك ئابوری، سیاسی، هونەری، ئیرۆتیك، زانستیدا دروستی دەکات. بێگومان ئەم پەیوەندیانەش لەلایەن سروشتی هەر ئاینێکەوە چۆنیەتی و چەندایەتی سنورەکانی دیاری دەکرێت. ڤێبەر پێیوایە لە هەندێك ئایندا ئەم پەیوەندیە زیاتر لەسەر تەوەتور دادەمەزرێت و لە هەندێك ئاینی دیکەشدا ئەم تەوەتورە ئەوەندە لاوازە کە بڵێین

بوونی نیە. بە سنوری سیستەماتیزەکردنی ئاینی رزگاربوون و گردبوونەوەی لە دەوری ئەخلاقی ئیعتیقاد، پەیوەندی لەگەڵ پانتاییەکانی دیکەدا لەسەر تەوەتور خۆی دادەمەزرێنێت. هەروەها بە پێچەوانەوە، بە سنوری گردبوونەوەی ئاین لە دەوری ریتیوّل، ئەم تەوەتورە کەمدەبێتەوە.

ماکس ڤێبەر، لە توێژینەوەیەکی تایبەتدا، بایەخێکی فراوانی داوە بە "پاڵنەر – مۆتیڤ"انەی کە ڕێگایان خۆشکردووە بۆ سەرهەڵدانی ئەو ئەخلاقە ئاینیانەی کە کار لەسەر نەفیکردنی جیهان دەکەن. توێژینەوە سۆسیۆلۆژیای ئاینەکان، لای ماکس ڤێبەر، زیاتر وەك کردەی بیناکردنی تیپۆلۆژیا و وەك سۆسیۆلۆژیای عەقلانیەت دەردەکەوێت. ڤێبەر روناکی دەخاتە سەر کردەی عەقلانیەتێك کە لەو چرکەیەدا ماکینەکەی بە گڕکەوتوەو تەنانەت پانتایی ئاینیشی گرتوەتەوە. هەر لەم توێژینەوەیەدا دوو هەڵوێستی ئاینی وەك دوو دژ ڕوبەڕوی یەکتری دەکاتەوە:

–هەڵوێستێکی زوهدگەرا کە بەشێوەیەکی عەقلانی لە نێو جیهاندا مامەڵە دەکات.

–هەڵوێستێکی ئەفسوناوی کە بە شێوەیەکی ناعەقلانیانە لە دەرەوەی جیهاندا مامەڵە دەکات.

ئەمەش مانای ئەوە نیە کە بە شێوەیەکی هەمیشەیی زوهدگەرا ئەکتیڤ بێت و لە نێو جیهاندا مامەڵە بکات و ئەفسوناویش پاسیڤ و لە دەرەوەی جیهان بێت. ئێمە دەتوانین تێبینی زوهدگەراییەك بکەین کە لە جیهان ڕادەکات و بە تەنها لەسەر ئاستی تاك خۆی دەردەخات. لێرەدا ئەم زوهدگەراییە تێکەڵ بە ڕامانی ئەفسوناوی دەبێت و سەربەخۆیی خۆی لەدەست دەدات. تێکەڵبوون بە کۆمەڵگە یاخو دووره پەرێزی، جولانەوە لە نێو کۆمەڵگەدا یاخود ڕامان لێی لە دەرەوە، ئەو دوو حاڵەتەن کە ڕێگا بە توێژەر دەدەن بۆ ئەوەی سلوکی کۆنکرێتی ئەو کەسانە ڕاڤە بکات کە لە ژێر کارایی ئاینێك لە ئاینەکاندا ژیانی رۆژانەیان رێکدەخەن.

لە درێژەی توێژینەوەکانیدا لەسەر ئاینەکان، ماکس ڤێبەر روناکی دەخاتە سەر ئەخلاقی ئابوریانەی ئاینەکان و لەم مەیدانەشدا کتێبێکی بەناوبانگی بەناوی ئەخلاقی پرۆتستانت و رۆحی کەپیتالیسم بلاوکردۆتەوە.

سەرەتا دەبێت تێبینیەکی گرنگ تۆمار بکەین: لۆژیکی ئابوری، بە شێوەیەکی گشتی، وا باوە کە دژی لۆژیکی هەموو ئاینە ئەخلاقیەکانە، چونکە "کۆسمۆس"ی ئابوری نوێ و عەقلانی و سەرمایەداری کە هەڵگری لۆژیکێکی نا –کەسیە هەمیشە وەك دژە – جەمسەری ئەخلاقە ئاینیەکەی چەمکی برایەتی و دۆستایەتیە. لە لۆژیکی ئابوریدا کەسەکان وەك کەسایەتی پێگەیان نیە و کارایی دانانێن بەسەر ڕەوتی روداوەکانەوە. واتە پەیوەندیەکانی بازاڕ و کڕین و فرۆشتن بە توندی بەرەنگاری هەر دەستێوەردانێك دەبنەوە کە لەلایەن ئەخلاقی ئاینیەوە ئاڕاستەیان بکرێت.

لێرەدا ماکس ڤێبەر و کارل مارکس بەیەکدەگەن و پێکەوە بایەکۆتی ئەو لۆژیکە دەکەن کە نرخ بۆ کەسایەتی مرۆڤ دانانێت و کورتیدەکاتەوە لە لۆژیکی کڕین و فرۆشتندا.

بەهۆی ئەم بەریەککەوتنەی نێوان لۆژیکی سەرمایە و لۆژیکی ئەخلاقی خۆشەویستیەوە، بەردەوام بەها ئاینیەکان هەوڵدەدەن ئەو شتە ڕەدبکەنەوە کە ناوی دەنێین "ئابووری جیهانی".

بەلأم دەبێت تێبینیەکی دیکەش تۆمار بکەین: ڕەدکردنەوەی لۆژیکی بازاڕ، زۆر جار لەلایەن ئەو ئاینانەوەی کە "بەدەزگایی" کراون، تەواو کاڵدەبێتەوە. چونکە ئەوانیش وەك هەر دەزگایەك، بۆ ئەوەی بەردەوام بن، پێویستیان بە کەرەسە ئابوریەکان هەیە. بێگومان لە هەلومەرجێکی ئاواشدا ئەو کەرەسانە کارایی دادەنێن بەسەر کردەی ئایندارییەوە.

ململانێی نێوان لۆژیکی برایەتی ئاینی و لۆژیکی ئابوری نا-کەس پارادۆکسێکی دیکەش بەدوای خۆیدا ڕادەکێشێت، واتە لە هەندێك هەلومەرجدا دەبێت بەهۆی دروستکردنی سەرمایەی ئابوریەك کە لە بناغەوە دژایەتی دەکات. کەمنین ئەو پەرستگا و دێر و خانەقایانەی کە بوون بە پانتایی ئابوری عەقلأنی! ئابوری ڕوهبانەکان ئابوریەکی تەواو عەقلأنیە. "زوهد"ی ڕوهبانەکان ئەو کەرەسە باشەیە کە لە نێو "کۆنترادیکسیۆنەکانەوە – لێکدژیەکان"و بە سیفەتە عەقلأنیەکەی جۆگەلەیەك دەدۆزێتەوە بۆئەوەی بگات بە سەرمایەی کەڵەکەبوو.

لە باسکردنی کەلڤانیسم دا، باس لەوە دەکات کە چۆن ئەم ڕێبازە ئاینیە ریفۆرمخوازە "میسداقیەتی" ئاینی بەخشیوە بە چالاکیە ئابوریەکان و لە ڕێگای ئەم هەڵوێستەشیەوە چۆن بەشداریکردووە لە گەشەپێدانی لۆژیکی ئابوریەکدا کە دواتر "دەوافیعە" ئاینیەکان دوردەخاتەوەو بەشێوەیەکی ماتریالیستانەی ڕوت خۆی دەخاتەوە سەر شانۆ.

هەروەها لە چرکەی گفتوگۆکردن لەسەر پەیوەندی ئاین بە سیاسەتەوە، ماکس ڤێبەر پێیوایە کە ئێمە یەك هەڵوێستی جێگر و هەمیشەیی ئاینمان لەسەر سیاسەت نیە، بەڵکو ئەم هەڵوێستە بە چەندین ڕەنگ خۆی دەردەخات و بەپێی گۆڕانی هەلومەرجەکان ئەویش دەگۆڕێت. هەندێکجار ئەم پەیوەندیە بە سیاسەتەوە لە شێوەی ئۆپۆزیسیۆنێکی ڕادیکاڵدا خۆی دەخاتە سەر شانۆ، هەندێکجاریش وەك کۆیلەیەکی گوێڕایەڵی دەسەلأت. هەندێکجار وەك ڕەقیبێك بەسەر دەسەلأتەوە کاردەکات، هەندێکجاریش وەك دورە پەرێزێکی گۆشەگیر!

لێرەدا گرنگە ئێمە تێبگەین لەوەی کە یەکەم پەیوەندیەکی جێگیرمان نیە و دووەمیش ئەم پەیوەندیە تەواو ئاڵۆزە. بە تایبەتی لەو هەلومەرجانەدا کە ئاین بەشێوەیەکی ڕادیکالأنە واقیع ڕەد دەکاتەوە و لە ڕێگای شۆڕشێکی تایبەتەوە دێت و بەها ئەخلاقیەکانی نمایشدەکات. کاتێك ئاین واقیعی بێ ڕۆح و بێ بەها مرۆییەکان ڕەفز دەکات و چەمکی برایەتی ئینسانی پێشنیار دەکات، ئیتر دەبێت چاوەڕێی کارایی بەهێزی سروشتی ئەو پەیوەندیە بین کە بە سیاسەتیەوە گرێدەدات.

هەروەها ئەو پێیوایە کە دوو جۆر پەیوەندی لە نێوان ئاین و ئیستێتیکیشدا هەیە:

–پەیوەندیەك کە لەسەر لێکتێگەشتنی نەرم دادەمەزرێت. هەموو ئەو ئاینە ئەفسوناویانەی

که دەیانەوێت ڕێگاکان بگرنە بەر بۆ ئەوەی بڕۆنە پەیوەندی نزیکەوە لەگەڵ جیهانی غەیبدا، بەوپەڕی بەهاوە لە کەرەسە ئیستیتیکەکان نزیکدەبنەوەو هەوڵدەدەن بەکاریان بێنن بۆ بەدیهێنانی ئامانجەکانیان. بۆ نمونە ئەوان پەیوەندیەکی توندوتۆڵیان لەگەڵ ئەم کەرەسانەدا هەیە: مۆسیقا، سەما، ئەرشیتێکت، جەزبەگرتن، تابلۆ، هتد.

–پەیوەندیەکی دیکەش کە لەسەر بەگژیەکداچوون دادەمەزرێت. هەموو ئەو ئاینانەی کە کاردەکەن لەسەر ئەخلاقی برایەتی و پەیوەندی عەقلانیانە بە خواوە، جیهانی ئیستێتیك و هونەر وەك گومانلێکراوێك تەماشا دەکەن و پێیانوایە کارایی خراپ دادەنێت بە سەر پەیوەندی عەقلانیانەی مرۆڤ بە خواوە. بەڵام کاتێك ئەم ئاینانە دەبن بە ئاینی جەماوەری و جیهانی، ناچارن بۆ وەڵامدانەوەی پێویستیەکانی جەماوەر و لە پێناوی پڕوپاگەندەکردن بۆ خۆیان، نەرمتر لەگەڵ جیهانی ئیستێتیك و هونەردا مامەڵە بکەن.

کاتێك ڤێبەر باس لە پەیوەندی نێوان ئاین و سێکسیش دەکات، هەر لە سەرەتاوە پێماندەڵێت: خۆشەویستی سێکسی گەورەترین هێزی ناعەقلانیە. ئەو پێیوایە ئەم پەیوەندیە زۆر جار لەسەر بەگژیەکداچوونەوەو لەیەکتری توڕەبوون و هەندێکجاریش لەسەر دۆستایەتی و لێك نزیکبوونەوە دامەزراوە. سێکسیوالیتیٚ و ئاین لە فجوری ئەفسوناوی و مەستبوونی سیحراویدا بەیەکدەگەن. ئەزموونی تێکەڵبوونی ڕۆحی دوو کەس لە کردەیەکی سێکسیدا تەواو نزیکە لە ئەزموونی ئەو کەسەی کە دەیەوێت لە کردەیەکی ئاینیدا تێکەڵ بە جیهانی غەیب ببێت:

"مەستبوونی سێکسی هاوئاهەنگە لەگەڵ ئەو خەڵوەتگە ئاینیانەدا کە لە شەوەکانی فجور دەچن و چەند هۆکارێکی سایکۆلۆژی و ماناکانی فجور پێکەوە کۆیان دەکاتەوە".

ژیانی سێکسیۆل هەستێکی تایبەتی سەرکەوتن بەسەر عەقلانیەتدا دەبەخشێت بەو کەسانەی کە پراکتیکی دەکەن. لێرەداو دیسانەوە پانتایی سێکسی و پانتایی ئاینی بەیەکدەگەن، چونکە ئاینیش دەیەوێت باس لە ئامادەبوونی گەردوونێکی دیکە لە دەرەوەی عەقلانیەت بکات. بەڵام لە هەمانکاتدا و بە پێچەوانەی مەستبوون لە ئەزموونی سێکسیداو لەدەستدانی تەواوی عەقلانیەت، ئاین نایەوێت هەموو فاکتەکانی بەناعەقلانیەت و مەستبوون و لەدەستدانی وشیاری ببەخشێت. هەر ئەمەشە وایلێدەکات کە لە ڕێگای زوهدی عەقلانیەوە، خۆی بە بەرەی دژە سێکس و دژە ئیستێتیك بزانێت. بە پێچەوانەی شەهوەتەوە، ئاین دەیەوێت جڵەوی چرکەکان لە دەستنەدات و کۆنترۆڵی واقیع بکات.

زیاتر لە هەموو مەیدانەکانی تر، جەنگی ئاین بە پلەی یەکەم لەگەڵ مەیدانی ئەو شتەدایە کە ناوی دەنێین وشیاری "ڕێفلێکسیف[16]". سەرەتا دەبێت بزانین کە قوتابخانەی "گوومانی ئەنتی – ئاینی" لە ئەمڕۆدا سەری هەڵنەداوەو مێژوویەکی درێژی هەیە. ڤێبەر دەڵێت:

"ئەم گوومانە، هەر لە وڵاتی چین، میسر، ڤێداس، لە ئەدەبی جودایسمدا بەوپەڕی هێزەوە

ئامادەیەو ئێمە لە ئەمڕۆدا شتێکی زیاترمان نەوتوە لەوەی کە هەبووە"

لەسەر وشیاری عەقلانی و پەیوەندی بە ئاینەوە دەڵێت:

"لە هەر جێگایەکی جیهاندا وشیاری عەقلانی توانیبێتی بە شێوەیەکی سیستەماتیک جیهان لە وەهم رزگار بکات و بیخاتە نێو چوارچێوەیەکی تێگەشتنی "سەبەبی"یەوە، راستەوخۆ ڕووبەڕوو بووەتەوە لەگەڵ ئەو گۆشەنیگایەدا کە پێیوایە جیهان دەبێت لە سەرشاری مانایەکی ئەخلاقیەوە ئاراستە بکرێت و لێکبدرێتەوە. لە ڕاستیدا ئەو فیکرەی کە جیهان دەخاتە نێو چوارچێوەیەکی ئەزموونیەوەو لەو چوارچێوەیەدا لێی تێدەگات، بە توندی ئەو پرانسیپە رەفزدەکات کە دەیەوێت هەموو ڕوداوەکانی جیهان لە ئاسۆی "مانایەکەوە" ببینێت. لێرەوە لەگەڵ هەر پێشکەوتنێکی عەقلانیانەی زانستە ئەزمونیەکان، ئاین دوور دەخرێتەوە لە پانتاییە عەقلانیەکان و بەرەو دورگەی ناعەقلانیەت پاڵی پێوە دەنرێت. لە بارودۆخێکی ئاوادا ئیتر ئاین دەبێت بە هێزێکی ناعەقلانی و عاتیفی".

لەم پەرەگرافەدا ماکس ڤێبەر ئێمە دەخاتە بەردەم دەرەنجامێکی تاقانە: ناعەقلانی بوونی ئاین دەرەنجامی عەقلانیکردنی زانستەکانی تێگەشتنە لە جیهان! ئەم تێبینیە زۆر گرنگە بۆ تێگەشتن لە قوتابخانە فیکریەکەی ماکس ڤێبەر، چونکە بە درێژایی ژیانی هەرگیز ئاینی وەك هێزێکی ناعەقلانی نەخستوەتە سەر شانۆ، بە پێچەوانەوە، هەمیشە لە ئایندا ئەو لۆژیکانەی بەدیکردووە کە لەسەر بنەماکانی عەقلانیەت کاردەکەن.

لەبری ئەوەی وێنای بەعەقلانیکردنی (راسیۆنالیزاسیۆن) جیهان بکەین وەك پرۆسێسێکی هەڵمژینی هەموو شتە ناعەقلانیەکان کە ئاین نوێنەرایەتیان دەکات، ماکس ڤێبەر داوامان لێدەکات کە وێنای بەعەقلانیکردنی جیهان بکەین وەك ئەو پرۆسیسەی کە نەعەقلانیەت بەرهەم دەهێنێت. بەم پێیە، ڕاڤەکردنی ئەم پرۆسێسە ناچارمان دەکات بە ڕاڤەکردنی دوو رەگەزی گرنگ کە بریتین لە:

-گەشەکردنی کردەی بەعەقلانیکردن (راسیۆنالیزاسیۆن).

-گۆڕینی ئاین لە شتێکەوە بۆ شتێکی دیکە (ترانسفۆرماسیۆن).

لە بەرامبەر هێرشی ڕۆشنبیریدا، هێڵی بەرەنگاری ئاین، بەپێی ڤێبەر، دەبێت بریتی بێت لەوەی کە ئاین پێمان بڵێت: هەموو ئەو شتانەی کە دەیڵێت، دوا مەعریفەی رۆشنبیری نین لەسەر نۆرمەکان، بەڵکو هەڵوێستێکی مەعریفیە لەسەر جیهان و بە مەبەستی بەرهەمهێنانی مانایەکی هەنووکەییە. لە ڕێگای هەرسکردنی هەلومەرجە کۆمەڵایەتی و ئێپیستیمۆلۆژییەکانیەوە، ئاین دەتوانێت بڵێت کە ئەو مانایە بەرهەمی ڕامان و دەرککردن نیە، بەڵکو بەرهەمی کاریزمی "ئیشراقاتە".

ئەم کردەیەی ناوی دەنێین "ناعەقلانەدنی ئاین" یەکێکە لە کارەکتەرەکانی مەساری ئاینی نویٚ و ماکس ڤێبەر ڕێگامان بۆ خۆشدەکات تا باشتر لێی تێبگەین. بەڵام هەرگیز نابێت ئەوەمان لەبیر بچێت کە لە پەنای ئامادەبوونی بەهێزی ناعەقلانیەتی ئاینیدا، چەند پەیوەندییەکی بەهێزیش لە نێوان ئاین و

ڕۆشنبیری عەقڵانیدا هەیە. لەو ساتەوەی کە ئاین دەبێت بە ئاینی کتێب، بەشداری زیندوش دەکات لە "گەشەکردنی فیکریکی کارای عەلمانی و عەقڵانیدا". هەروەها بەشداریشی کردووە لە بەرهەمهێنانی بزوتنەوەیەك لە ناوخۆی خودی ئایندا کە دەکرێت ناوی بنێین بەعەقڵانیکردنی فاکتە ئاینیەکان.

بە درێژایی ڕەوتی ململانێی نێوان ئاین و عەقڵ، ئێمە تێبینی ئەوە دەکەین، وەك ڤێبەر دەڵێت، هەندێکجار بۆ ئەرگیومێنتهێنانەوە، عەقڵ پەنا دەباتە بەر کەرەسەکانی ئاین و ئاینیش پەنادەباتە بەر کەرەسەکانی عەقڵ. بۆ نموونە عەقڵ بۆ دروستکردنی ئەرگیومێنتێك "ئیشراق" بەکاردەهێنێت و ئاینیش بۆ هەمان مەبەست دەستدەبات بۆ ڕاسیۆنالیزەکردنی بەڵگەکانی.

سەرەڕای هەموو ئەو شتانەی کە لەسەر دابڕانی نێوان ئاین و عەقڵ وتراوە، ماکس ڤێبەر پێماندەڵێت کە تا ئێستاش چەندین تۆڕی بەهێز ئەو دوو جیهانە بەیەکەوە گرێدەدات.

6-ئاین و ناوەندە کۆمەڵایەتیەکان:

ڤێبەر پێیوایە ئاینەکان لەسەر چەندین ئاستی جیاواز مامەڵە لەگەڵ چینە جیاوازە کۆمەڵایەتیەکاندا دەکەن و هەندێکجار ئەم مامەڵانەش دژ بەیەکتر دەوەستنەوە. لێرەوە جیاوازییە کۆمەڵایەتیەکانی ئاینداری دەبن بە یەکێك لە مەیدانە هەرە گرنگەکانی کارکردن. ئەو شتەی کە ئەو گرەوی لەسەر دەکات، پرسیاری کەرامەتی تاکەکانە لە بەرامبەر هەلومەرجی کۆمەڵایەتیاندا.

پێویستی مرۆڤ بە ڕەحمەتی خودا گوزارشتە لەو هەلومەرجە سەختە ئابوریەی کە تیایدا دەژی. ڤێبەر بەشێکی گەورەی ڕەگوڕیشەکانی ئیمان دەباتەوە سەر کۆی زەبرو زەنگی ئەو ستراکتۆرە ئابوری و کۆمەڵایەتیانەی ئەژنۆیان خستۆتە سەر سنگی مرۆڤ. ئەمە یەکێکە لە سەرچاوەکانی ئیمان، بەڵام هەموو سەرچاوەکان نیە[17]. چینە خاوەن ئیمتیازە کۆمەڵایەتی و ئابوریەکان، بە پێچەوانەی دارزاو هەژار و دورخراوەو پەراوێزکراوەکان، پێویستیان بە ڕەحمەت و لێخۆشبوونی خودایی نیە. بە پێچەوانەوە، ئەوان هەوڵدەدەن خودی ئاینیش بەکاربهێنن بۆ ئەوەی شەرعیەت بدەن بە هەلومەرجە کۆمەڵایەتیە خاوەن ئیمتیازەکانیان.

گرنگی ئاین لەوەدایە کە هەروەك چۆن دەبێت بە کەفارەتی گوناهی هەژار و دورخراوەو پەراوێزکراو و بێ نەواکان، ئاواش دەبێت بە دەزگای شەرعیەتدان بە ژیانی کامەران و ئیمتیازاتی دەوڵەمەند و دەسەڵاتدارو هەیمەنەدار و سەرئاوکەوتوەکان. ڕاستە هەموو خاوەن ئیمتیازەکان وەك یەك پێویستیان بە شەرعیەتی ئاینی نیە، بەڵام ئەوەش ڕاستە کە بەختەوەرەکان گەر بتوانن شەرعیەت بەو بەختەوەریە بدەن کە هەیانە هەست بە بەختەوەری زیاتر دەکەن، چونکە خۆیان دڵنیادەکەنەوە لەوەی کە ئەوەی هەیانە ماف خۆیانە نەك کەسی تر.

دوور لە دیتێرمینیزم[18]، ماکس ڤێبەر پێیوایە تەنها لە سنورێکی دیاریکراودا ئێمە دەتوانین باس لە "ئاینداری" تایبەتی چینە کۆمەڵایەتیە دورخراوو کلۆڵەکان بکەین. ڕاستە ئاین زۆر جار باشتر پێگەی بۆ خۆی لە نێو

خانەوادە پەراوێز کراوەکاندا دەدۆزێتەوە، بەتایبەتی ئەو خانەوادانەی کە پێویستیەکی رۆحیان بە کەفارەتی گوناهەکانیان هەیە و هەمیشە دەستیان بەرزکردوەتەوەو چاوەڕوانی ڕەحمەتی ئاسمان دەکەن، بەڵام ئێمە هەڵەیەکی میتۆدۆلۆژی دەکەین گەر ئەمە بگشتێنین و پێمانوابێت بە تەنها ئەم خانەوادانە پێویستیان بە ڕەحمەتی خواو لێخۆشبوونی ئاسمان هەیە. ماکس ڤێبەر پێیوایە ئاین دەتوانێت بەهێزترین پێگە لە نێو چینە کۆمەڵایەتیە خاوەن ئیمتیازەکانیشدا دروستبکات.

بەشێوەیەکی گشتی لە فیکری ڤێبەردا هەرگیز ئابوری بە تەنها چوارچێوەکانی گوتار و ڕەفتار ئاینیەکانی مرۆڤەکان دیاری ناکات. هەروەها مرۆڤە دورخراوەو پەراوێزکراو زەحمەتکێشەکانیش هەمیشە لە ڕێگای ڕەحمەتی خواوە گوزارشت لە خۆیان ناکەن، بەڵکو چەندین ڕێگای دیکە دەگرنە بەر، یەکێك لەوانە ڕێگای پرۆلیتاریای نوێیە کە لەسەر عەلمانیەت خۆی دادەمەزرێنێت و هیچ پەیوەندییەکی بە ئاینەوە نیە.

لەگەڵ ئەم حەزەرکردنەشدا، ڤێبەر سەرلەنوێ دان بەوەدا دەنێت کە جۆرێك لە پەیوەندی تایبەت هەیە لە نێوان پێگەی چەند پرۆفیسیۆن/ پیشەیەك و ئاینداریدا[19]. بۆ نموونە بازرگانەکان بەهۆی پیشەکەیانەوە کە زۆر بەکەمی ملکەچی بنەما ئەخلاقیەکانە، هەوڵدەدەن خۆیان زیاتر دورەپەرێز بگرن لە ئاینە ئەخلاقی و پێغەمبەریەکان:

"ئاشکرایە کە ژیانی وردە بۆرژواکان، بە تایبەتی وردە پیشەسازەکان و وردە بازرگانەکان، بە پێچەوانەی جوتیارە لادێییەکانەوە کە هەوڵیاندەدا بۆ لێکدانەوەی سروشت پەنا بەرنە بەر سیحر و ئاین، کەمتر لە ژێر کاریی سروشتدا بووە. لە دۆخێکی ئاواشدا بێگومان ئاین کەمتر لای وردە بۆرژواکان دەبێتە مەیدانی کاردانەوە. هەروەها تەواو بە پێچەوانەی جوتیارەکانەوە، وردە بۆرژواکان، ئابوری خۆیان لەسەر بنەما عەقلانیەکان دادەمەزرێنن و لە جیهانی غەیبانی دوور دەخەنەوە".

دیسانەوە ڤێبەر لەسەر پەیوەندی وردە بۆرژواکان بە ئاینەوە دەڵێت:

"پێویستی وردە بۆرژوا بە ئاین کەمتر لە ڕێگای ئەفسانەی پاڵەوانیەوەو زۆرتر لە ڕێگای ئەفسانەی عاتیفیەوە گوزارشت لە خۆی دەکات. ئەم جۆرە مامەڵە کردنە لەگەڵ ئایندا تیپێکی تایبەت لە ئاشتی بەرقەرار دەکات و ئارامی بە ژیانی خێزانی دەبەخشێت".

ئەم ئولفەتە بەهێزەی نێوان چەند ناوەندێکی کۆمەڵایەتی دیاریکراوو فۆرمەکانی ئاینداری وا لە ماکس ڤێبەر دەکات کە لەسەر ئاستی سۆسیۆلۆژیای مێژوویی بگاتە ئەو قەناعەتەی کە گەشەکردنی کریستیانیسم ببەستێتەوە بە چینی سەنعەتکارەکانەوە، بە تایبەتی ئەوانەی کە لە شارەکاندا پێگەی کارایان هەبوو.

7-عەقلاندنی ڕۆژئاوایی سلوك:

یەکێك لە کارە ناوازەکانی ماکس ڤێبەر بریتیە لە خستنە سەر شانۆی چەندایەتی تیپەکانی عەقلانیەت، واتە بوونی عەقلانیەت لەسەر ئاستی کۆ

(پلوریـــــال) نــــەك تـــاك (ســــانگیولیە).
لـــەم سەرشـــارەوە ڤێبـــەر دێـــت و گڵـــۆپ
دادەگیرســـێنێت لەســـەر کـــردەی عەقڵانـــدنی
ئـــاین وەك فاکتـــەرێکی ســـەرەکی پێکهاتـــەو
گەشەکردنی مۆدێرنیتیّ.

بـۆ تێگەشـتنێکی تەندروسـتانە لـە مـاکس ڤێبـەر، دەبێـت تێبگـەین لـەوەی کـە ئـەو هـەرگیز نایـەوێت پەیوەندیـەکی ئۆتۆمـاتیکی لـە نێـوان عەقڵاندنی جیهـان و چەمکی بەرەو پێشچووندا دروستبکات. هەروەها بە توندی ئەو تێزە ڕەد دەکاتەوە کە دەیەوێت ڕاڤەکردنی سۆسیۆلۆژی بە یۆتۆپیایەکی کۆمەڵایەتیەوە ببەستێتەوە.

ڤێبەر وەك موفەسیرێکی رزگارکردنی جیهـان لــە وەهـــم، پێـــشنیاری سۆســـیۆلۆژیایەکی رزگارکراویش لە هـەموو ئایدۆلۆژیاکان دەکات. ئەم پێشنیارەش لەوەوە سەرچاوە ناگرێت کە گوایـــە ڤێبـــەر پیـــاوێکی "ڕێژەگـــەرا" یـــان "رەشـــبینە"، بـــەڵکو لـــەو میتۆدۆلۆژیـــا چـەمکگەرایەوە سەرچـاوە دەگرێـت کـە ڤێبـەر بەکاریــدەهێنێت بـۆ تێگەشـتن لــە جیهــانی کۆمەڵایـەتی. واتـە ئـەو پێیوایـە ئـەم جیهانـە لـە کۆمـەڵێك بـەهای ئەنتاگۆنیـست (دژیـەکتر) و لـە یـەکجیاواز پێکهـاتووەو هەمیـشە لـە ململانـیّ و زۆرانگـرتن و کێبڕکێـدان و داهـاتووی ململانێـی ئــەم بەهایانــەش بــە تــەنها لەبــەردەم یــەك "مــومکین"دا نیــە، بــەڵکو لەبــەردەم چــەندین "مومکین"دایە.

ماوەیـەکی کـەم پـێش مردنەکـەی لـە سـاڵی 1920دا، مـاکس ڤێبـەر بـەم شـێوەیە لەسـەر سۆسیۆلۆژیای ئاینەکانی نووسی:

"چـی وایکـرد کـە رۆژئـاوا بـە تـەنها ببێــت بـــە ســـەرزەمینی ئـــەو فینۆمێنـــە کولتوریانــەی کــە بــارکران لــە رەهەنــدی ئیونیڤێرسێل جیهانی؟"

ماکس ڤێبـەر لـە کردەی عەقڵاندنی سلوکدا ئــەم تایبەتمەندیەتــە رۆژئاواییــە لــە هــەموو مەیدانەکاندا دەبینێتەوە. واتە مەیدانێك نەماوە لــە رۆژئــاوادا کــە ســلوك تیایــدا عــەقڵانیزە نـەکرابێت: ئـابوری، سیاسـی، ئـاینی، مـاف، دەوڵەت، هتد.

لێـرەدا ڤێبـەر بـە درێـژی لەسـەر دەوڵـەت دەوەستێت و دەڵێت:

"دەوڵەت بە مانای ئامادەبوونی:

-دەزگایەکی سیاسی

-دەستورێکی عەقڵانی

-سیستەمێکی ماف و یاسای عەقڵانی

-ئیدارەیەکی عەقڵانی

ئەم دەوڵەتە بە تەنهاو بۆ یەکەمجار لە نێو مۆدێرنیتیی رۆژئاوایدا دروستبووەو لە هیچ جێگایەکی دیکە بوونی نەبووە"

سـاڵی 1902 مـاکس ڤێبـەر لـە ڕۆمـای پایتەختی ئیتالیادا و لە کاتێکدا لە پەیمانگای مێـژوو وانـە دەڵێتـەوە، بـۆ یەکـەمجار چـەمکی عەقڵانیـەت (راسیۆنالیتیّ)، بێگومـان بـە مانـا ڤێبەریەکـــەی، بینادەکـــات و دواتـــر وەك دەبیـنین پانتاییـەکی گـەورەی لێکدانـەوەکانی داگیر دەکات.

ڤێبـــەر پێیوایـــە بـــە تـــەنها لـــە رۆژئـــاوادا سەرمایەداری توانیویـەتی مرۆڤێك دروستبکات کـە لـە رێگـای کـارەوە خـۆی بـەدی بهێنێـت و شووناسی خۆی دروستبکات. رۆژئاوا هەروەك توانیویـــــەتی کەپیتالیـــــسمێکی عـــــەقڵانی دروســــتبکات، ئــــاواش توانیویــــــەتی سۆسیالیـسمێکی عـەقڵانی بینابکـات. کـارل

مارکس لە نێو مێژووی سیاسی و کۆمەڵایەتی ڕۆژئاوادا تیۆریەکانی خۆی بەرهەم هێنا. ڕۆژئاوا هەروەك چۆن عەلمانیەتێکی عەقڵانی بەرهەم هێنا، ئاواش ئاینی عەقڵانی بەرهەم هێنا.

ئەم گۆشەی نیگایە تەواو گرنگە بۆ هەموو ئەو کەسانەی کە چۆنیەتی دروستبوون و گەشەکردن و ململانێی کۆنترادیسیۆنەکانی نێو مێژووی ڕۆژئاوا دەکەن بە سەرچاوەی تێگەشتن لە مێژووی بەشەریەت.

بە کورتی ڤێبەر پێیوایە کە ڕۆژئاوا سەرزەمینی عەقڵاندنی هەموو سلوکەکانە، هەر لە سلوکی سیاسیەوە بیگرە تا دەگاتە سلوکی ئاینی. هەر ڕۆژئاواشە کە عەقڵانیەت وەك بەهایەکی ئیونیڤێرسێل – جیهانی بەسەر هەموو لایەکدا دابەشدەکات.

8-جیهان لە ئەفسانەوە بەرەو عەقڵانیەت:

لێکجیاکردنەوەی ئاینی ئەفسوناوی و ئاینی ئەخلاقی قوڵایی سۆسیۆلۆژیای ئاینەکانی ماکس ڤێبەر پێکدەهێنێت. ئەو پێیوایە کە کردەی بەئەخلاقیکردنی ئاین یەکێکە لە هۆکارە هەرە بەهێزەکانی پێنانە نێو گەردوونی عەقڵانیەتەوە. بزوتنەوەی پاککردنەوەی ئاین لە ئەفسانەکان، وەك کردەیەکی ناوەکی خودی ئاین، ئەو مەیدانە گرنگەیە کە ڤێبەر کاری لەسەر دەکات و دەیگەیەنێتە ئەو باوەڕەی کە بەشێکی زۆر لە گوزارشتە ئاینیەکان بەشداری زیندوویان کردووە لە ڕزگارکردنی جیهان لە ئەفسانەکان و لە عەقڵاندنیشیدا.

لە کاتی توێژینەوەیدا لەسەر هەردوو ئاینی هیندۆیسم و بودایسم، ماکس ڤێبەر پێماندەڵێت: ئێمە دەستمان گیرنابێت لە سلوکی عەقڵانی لەم ناوچانەدا لەبەرئەوەیە کە ئەم دوو ئاینە نەیانتوانیوە خۆیان لە ئەفسانەکان ڕزگار بکەن و پێ بنێنە نێو کردەی بەئەخلاقیکردنی بەهاکانیانەوە کە سەرەتای نزیکبوونەوەیە لە سنورەکانی عەقڵانیەت. ڤێبەر دەڵێت:

"ئاسیاویەکان لەبەرئەوەی کە لە جیهانی سیحر و ئەفسانەکاندا ڕۆچوون و مەستبوون، نەیانتوانیوە گەشە بە سیستەمێك لە سلوکی عەقڵانی بدەن.. سیحر بە تەنها خۆی وەك دەسەڵاتی چاکردنەوەو لەدایکبوونی منداڵ بە گشتی و کوڕ بەتایبەتی و سەرکەوتن لە تاقیکردنەوەکان و هەموو شتە چاکەکان نیە، بەڵکو کەرەسەی سەرکەوتنیشە بەسەر دوژمندا، بردنەوەی پرۆسەیەکە لە دادگا، بەدەستهێنانی پارەی زیاترە، ماڵیکردنی خۆشەویستیەکە. سیحر لەم ناوچانەدا کەرەسەی کارایی داناننە بەسەر خوداوەندەوە بۆ ئەوەی لایەنگری تەرەفێك بێت دژی تەرەفێکی دیکە.. لە هەلومەرجێکی ئاوادایە کە جەماوەرێکی بەرفراوانی ئاسیایی نەخوێنەوار و بگرە خوێنەواریش خۆیان دەدەنە دەست قەدەری هێزی سیحراوی" (*SR, 471*)

ڤێبەر پێیوایە:

"ئەوەی جیهانی لە ئەفسانەکان ڕزگار کرد و بنەماکانی زانستی مۆدێرن و تیکنی و کەپیتالیسمی داڕشت پێغەمبەرەکانن"

پێغەمبەر لە هەردوو حاڵەتەکەدا (نوێکەرەوە یان دامەزرێنەری ئاین) کەسایەتییەکی کاریزمی بەهێزەو توانای سەرکردایەتی و گۆڕانکاری

هەیە. ئەو بەناوی مەزهەبێکی ئاینیەوە یان جیهانی غەیبەوە، مرۆڤەکان بە ڕزگاریەوە گرێدەدات. لێرەوە ڕێگا دەگرێت لە هەموو کەرەسەکانی دیکەی پەیوەندی بە رزگاریەوە.

لای ڤێبەر "پێغەمبەرە عەقڵانیەکان" دوو کاری گرنگیان ئەنجامداوە. یەکەم جیهانیان ڕزگار کردووە لە ئەفسانەکان و دووەمیش پاش کردەی پاککردنەوە جیهانیان خستوەتە نێو پرۆسێسێکی عەقڵانیەوە:

"پێغەمبەرایەتی خوڵقێنەری ئاڕاستەکانی سیستەمێکە لەو سلوکانەی کە بەپێی پەیژەیەك لە بەهای ناوەکی دەردەکەوێت. پێغەمبەر دێت و ژیانی هەموو رۆژێك بەپێی نۆرمە ئەخلاقیەکانی ئەم سیستەمە رێکدەخاتەوە" (*SR, 390-391*)

هەرچەندە ڤێبەر پێیوایە کە جودایسم بەشداریەکی زیندوی نەکردووە لە لەدایکبوونی کەپیتالیسمدا، بەڵام بە رەدکردنەوەی هەموو جۆرە کەرەسەکانی سیحر بەشداریکردووە لە گەشەکردنیدا، بەتایبەتی لە گەشەکردنە مۆدێرنە عەقڵانیەکانیدا. لەم هەڵوێستەشیدا لەگەڵ کریستیانیسمدا یەکتری دەگرێتەوە.

لە کتێبی "جودایسمی ئەنتیك"دا ماکس ڤێبەر باس لەوە دەکات کە چۆن وێناکردنی غەیب لەلایەن جودایسمەوە بووە بە هۆکاری سەرەکی گۆڕانی گەورەی ژیار لە مێژووی جیهاندا:

ئێمە لە جودایسمدا تێبینی ئەخلاقێکی ئاینی سلوکە کۆمەڵایەتیەکان دەکەین کە هیچ پەیوەندیەکیان بە سیحرەوە نیە و بەشێوەیەکی زۆر ورد عەقڵانی کراوە. ئەمە ئەو ئەخلاقەشە کە دواتر کریستیانیسم لە جودایسمی وەردەگرێت.

ئەم عەقڵانیەتەی کە باسی لێوەدەکات سەرەتا لە دەستکاریکردنی پەیوەندی نێوان مرۆڤەکان بە خواوە دەستپێدەکات. لەم پەیوەندیە نوێیەدا خوا ئیتر هێزێکی سیحراوی نیە و پەیوەندی مرۆڤەکانیش لەگەڵ ئەودا لە ڕێگای سیحرەوە دانامەزرێت، بەڵکو خوا وەك هێزێکی عەقڵانی خۆیمان پێدەناسێنێت و پەیوەندیشی لەگەڵ مرۆڤەکاندا بە پێی چەند فۆرمێکی عەقڵانی ڕێژەیی دادەمەزرێنێت.

لە هاوکێشەیەکی نوێی ئاوادا، تەنانەت موعجیزەکانیش وەك بیناکردنێکی عەقڵانی و مەدلولدار و پڕ مانا دەردەکەون. واتە دەبن بە دەرگایەك بۆ تێگەشتن لە جیهانی غەیب و مانادان بە ئیشراقاتەکانی.

لە جودایسمدا خوا وەك گردبوونەوەیەکی سیاسی و وەك ئەکشن دەردەکەوێت نەك وەك یاسایەکی هەمیشەیی شتەکان. خوا کیانێکی ئەفسوناوی نیە، بەڵکو ئەو هێزەیە کە ئێمەی مرۆڤ دەتوانین لێی تێبگەین. لێرەوە باسکردن لە خوا وەك هێزێکی نا –سروشتی بە مانای "فەهمنەکراو" دروست نییە، چونکە چوارچێوە بەشەریەکانی تێگەشتن بە ئاسانی دەتوانێت وێنای خوا بکات. رەفتارەکانی خوا سنورەکانی تێگەشتنە مرۆییەکان تێناپەڕێنن.

لەمەش زیاتر، ڤێبەر پێیوایە پەیامی پێغەمبەران ئەوەیە کە:

"ئەو هۆکارانە ڕونبکەنەوە کە خوا وەك هێزێکی خولقێنەر دەخەنە نێو چوارچێوەکانی تێگەشتن و عەقڵەوە، بەرادەیەك کە خوا، لە جودایسمدا، ئامادەبووە کە لە دادگایەکی دونیایدا بەرگری لە پەیامەکانی بکات!" (جودایسمی ئەنتیك، لا 416)

پێغەمبەرەکان هەر لە موساوە تا عیسا، پێ لەسەر ئەوە دادەگرن کە:

"جیهان لەسەر بنەمایەکی عەقڵانی دەڕوات بەڕێوەو بە هیچ شێوەیەکی لەلایەن ڕێکەوتی کوێر و هێزە سیحراویەکانەوە دروستنەبووەو نابرێت بەڕێوە. بە پێچەوانەوە، جیهان گوێڕایەڵی سیستەمێکی عەقڵانی و یاسای و مەفهومە" (جودایسمی ئەنتیك، لا 421)

پیەر بورتێز، لە توێژینەوەیەکی درێژدا لەسەر چەمکی پێغەمبەر لای ماکس ڤێبەر، ئاماژە بەوە دەدات کە، لە فیکری ماکس ڤێبەردا، گۆڕانەکانی ئاین لە چرکەی جودایسمدا، بەسەر دوو جەمسەری گرنگدا دابەش دەبن:

یەکەم: گۆڕانی پەیوەندی مرۆڤ بە خواوە. لێرەدا هەموو پەیوەندیەکان بە خواوە لە ڕوانگەی ژیانی ڕۆژانەی مرۆڤەکانەوە دادەمەزرێت و هەموو چرکەیەکی ئەو پەیوەندیەش لە نێو مەدلول و مانادا کار دەکات. واتە ئەم پەیوەندیە ئیتر پەیوەندیەکی مانادارە نەك بێ مانا.

دووەم: پەیوەندی مرۆڤ بە مرۆڤەوە. لێرەشدا مرۆڤ ئیتر وەك یەکێك لە مەخلوقەکانی خوا تەماشا دەکرێت کە دەبێت ڕێزی لێبگیرێتو نابێت بە هیچ شێوەیەك سنورەکانی ببەزێنرێت.

بەڵام ڤێبەر پێیوایە عەقلەنەی (ڕاسیونالیزاسیۆن) جودایسم تەنها لە سنورێکی تەسکدا ماوەتەوەو نەیتوانیوە پێبنێتە نێو پانتاییە ئابوریەکانەوەو بەشداری بکات لە پێکهێنانی کەپیتالیسمدا.

بۆ تێگەشتنی زیاتر لە کارگە فیکریەکەی ماکس ڤێبەر، باشوایە کە ئێستا پێناسەیەکی ڕاسیۆنالیتیێ / عەقڵانیەت لە گۆشەنیگای ئەوەوە بکەین و بزانین چۆن تەفسیری دەکات.

لە سەرەتای دەستنیشان کردنی شووناسی عەقڵانیەتدا، ڤێبەر بەم شێوەیە گوزارشت لە خۆی دەکات:

"عەقڵانیەت بریتیە لە بلاوکردنەوەی کەرەسە عەقڵانیەکان لە نێو هەموو پانتاییەکانی چالاکیە مرۆییەکاندا. واتە بۆ پێکانی ئامانجێك هەموو کەرەسە بەکارهێنراوەکان دەبێت "عەقلەنە" بکرێن. لێرەوە عەقڵانیەت دەبێت بە ڕێکخستنی ژیان لەسەر بنەمای دابەشکردنی پانتاییەکان و دروستکردنی هارمۆنی لە نێوان کۆی چالاکیەکاندا. ئەمەش بێگومان دەبێت دەرەنجامی توێژینەوە زانستیەکان لەسەر پەیوەندی نێوان مرۆڤ بە مرۆڤ و مرۆڤ بە ئامێرو مرۆڤ بە ناوەندە کۆمەڵایەتیەکانەوە بێت"[20].

ئەم تیپە لە عەقڵانیەت بەشداری دەکات لە هەڵوەشانەوەی کارایی نۆرمەکان لەسەر ژیانی کۆمەڵایەتی و کەمکردنەوەی کاراییە کۆمەڵایەتیەکانی ئاینە ئەخلاقیەکان لە ژیانی ڕۆژانەی کۆمەڵگە بەرکەوتوەکاندا. لەم تیپەدا هەموو فاکتە کۆمەڵایەتی و ئابوری و سیاسیەکان ملکەچی لۆژیکی ماتماتیك و ژماردن دەکرێن و بە حاسیبە وردەکان زەرب و تەقسیم و کۆدەکرێنەوەو هەموو شتەکان کۆنترۆڵدەکرێن.

ڤێبەر پێیوایە ژیان لە سێبەری ئەم تیپە لە عەقڵانیەدا مانای ئەوە نیە کە ئێمە هەموو شتێك لەسەر ژیانی هەنووکەیمان دەزانین، بە

پێچەوانەوە، ئەو پێیوایە کە مرۆڤی پریمیتیڤ لـە ئێمـە زیـاتر زانیـاری هـەبوو لەسـەر ژیـانی هـەموو رۆژێکـی. ئـەم مرۆڤـە خـۆی بـە دەسـتی خـۆی هــەموو شــتەکانی ژیــانی خــۆی رێکدەخـست، بــەڵام ئێمــە بــۆ هــەر شــتێك تایبەتمەندیـەکمان هەیـە و بـەبێ پرسـی ئـەو پەنجـە ناکـەین بـە ئـاودا! واتـە لەسـەر هـەر مەیـدانێکی ژیانمـان چـەند خـەبیرێك هەیـە و بــەردەوام دەگەڕێینــەوە لایــان و پرســیان پێدەکەین.

گومـان لـەوەدا نیـە کـە ئـەم بۆچـوونانەی ماکس ڤێبـەر بەهاو نرخێکـی زۆریـان هەیـە لـە جیهانی زانستدا، بە تایبەتی بۆ تێگەشتن لـە چۆنیەتی کارکردنی جیهانی کۆمەڵایەتی. بەڵام لـە هەمانکاتــدا دەبێــت بــزانین کــە ناکرێــت بەشــێوەیەکی رەهــا وەریــانبگرین، چــونکە ســنوردارن. واتــە تــا ســنورێکی دیــاریکراو بڕدەکەن و دواتر دەکرێت نیشانەی پرسیاریان بخەینە سەر.

9-ئــــەخلاقی پرۆتــــستانت و ڕۆحــــی سەرمایەداری:

ئەمە ناونیشانی بەناوبانگترین کتێبی ماکس ڤێبەرە. کتێبێك کە هەر پەرەگرافێکی دەکرێت چەندین لێکدانەوەو ماناو شیکردنەوەی جیای بـۆ بکرێـت. کتێبێـك کـە چـەندین دۆسـت و دوژمـنی هەیـە و بـە چـەندین شـێوەی دژەیـەك ڕاڤـەکراوە. لـەم کتێبـەدا سـێ گـرفتی گـەورە خۆیان دەخەنە سەر شانۆ: یەکەمیان پەیوەندی بە گوزارشتی "ئەخلاقی پرۆتستانت"ەوە هەیە. دووەمـین پەیوەنـدی بـە گوزارشـتی "ڕۆحـی کەپیتالیسمەوە هەیە و سێیەمیشیان بریتیە لە پەیوەندی نێوان ئەم دووانە.

بۆچـی گوزارشـتی ئـەخلاقی پرۆتـستانت گرفتێکی گەورەیە؟

وەڵامدانـەوەی ئـەم پرسیارە ڕامانـدەکێشێتە نێـو وردکردنـەوەی شـتەکان. لێـرەدا ئامـاژە بـە وشـەی "ئـەخلاق/ ئیتیـك" کـراوە، بـەڵام لـە ڕاستیدا ئەوەی ڤێبەر باسی دەکات "ئیتۆس"ە نەك "ئیتیك". واتە ڤێبـەر باس لـە مەزهـەبێکی ئەخلاقی ناکات، باس لـە ئەخلاقێك ناکات کە لەنێو سیستەمێکی چەمکگەرا (کۆنسێپتیول) و تێوریــدا دروســتبووبێت، بــەڵکو بــاس لــە ئەخلاقێکی پراکتیزەکراو دەکات. واتە باس لە فۆرمێکی کۆنکرێتی چۆنیەتی ژیان دەکات.

ئیتۆس بریتیە لە سیستەمێکی ئامادەباشی کە ئاڕاستەکردنێکی تایبـەتی کـردە – ئەکشن بەرهەمـدەهێنێت و پاشـان وەریدەگێڕێتـە سـەر سلوکێکی کۆنکرێتی ژیانی هەموو رۆژێك.

بێگومـان لێـرەدا ڤێبــەر بــاس لــە هــەموو جۆرەکانی "ئیتیك"ی پرۆتستانت ناکات، بەڵکو لە نێو هەموویاندا یەکێکیان هەڵدەبژێرێت کە لە قوتابخانـەی "پـوریتین[21]"نـی کەلڤانیەکانـەوە وەرگیراوە. ئەم قوتابخانەیەش بەتایبەتی لە نێو پرۆتیستانتیــــسمی ئــــەنگلۆ–ساکــــسۆندا گەشــەی کــردووە. پیوریتانیــسم بریتیــە لــە پێناسەکردنی ستیلێکی تایبەت لە ئایندراری و سـلوك و بیرکردنـەوە و خـۆی جیادەکاتـەوە لـە ئەوانی دیکە.

گوزارەی "پوریتین" هاتووە بۆ ئەوەی لە نێو پرۆتستانتیسمدا دەستنیشانی چوارچێوەیەکی توونـدڕەوی ئاینـداری و ئەخلاقگـەرایی بکـات. بـەڵام لـەدایکبوونی قوتابخانـەی "پوریتانیـسم"

لــە مێژوویــەکی تــەواو تایبەتدایــە. ئــەم قوتابخانەیە دەمانباتەوە سەر ئەو بزوتنەوەیەی کــە لــە بــەریتانی ســەدەی شــازدەهەم و حەڤدەهەمــدا دەیویــست ســەرلەنوێ ڕیفــۆرمی ئاین بکاتەوەو بیگەیەنێتە لووتکە.

لایــەنگرانی ئــەم بزوتنەوەیــە دەیانویــست ژیــانی ئــاینی ئیمانــدارەکان دوور بخەنــەوە لــە دەســەڵاتی پــاپ و هەرمگــەرایی قەشــەکان و "وەســـــاتەکردن" لـــــە نێـــــوان خــــــواو مرۆڤەکانــدا. ئــەوان دەیانویــست تاکــە ئیمانــدارەکان ڕاســتەوخۆو بــێ "وەســیت" پەیوەستبکەن بە خواوە. سەرەتا لە فەرەنسادا زۆر بــە توونــدی ڕەدکرانــەوەو تووشــی ئــازار و ئەشــکەنجە بــوون و دەرگــای زیندانــەکانیان لێکرایــەوە. دواتــر ڕێگــای بــەریتانی گــەورەیان گرتــە بــەر. لــەوێ دەســتیانکرد بــە دەعــوە بــۆ بانگەوازەکــەیان و جــەماوەرێکی زۆریــان لــە دەوری خۆیان کۆکردەوە.

لە ڕاستیدا ئەم قوتابخانەیە نە مەزهــەبێکی تایبەتــە و نــە کەنیــسەشە. باشــتر وایــە بــە بزوتنەوەیــەکی ریفۆرمخــوازی ئــاینی نــاوزەدەی بکــەین. بزوتنەوەیــەك کــە دواتــر کاراییــە کولتــوری‌و ئــابوری و سیاســی و کۆمەڵایــەتی و ئاینییــەکانی بەســەر تــەواوی کۆمەڵگــەوە بەجێدەهێڵێت.

لەســەر ئاســتی کولتــوری: کەلڤانیــستەکان توانیان کولتوری ئینگلیزی بۆ مێژوویەکی درێژ ڕەنگبکــەن و هــەژاران و زەحمەتکێــشانی ئــەم نیشتمانە قەناعەت پێبکەن کە ڕەحمەتی خواو هەڵبــژاردن و ئاینــداری ئیمتیازێــك نیــە کــە بــە دەوڵەمەنــدەکان بەخــشرابێت، بــەڵکو هــەمووومان لەبەردەم ئەم بەهایانەدا یەکسانین.

لەســەر ئاســتی سیاســی: کۆچــبەران کــە دەگەشتنە ئەوبەری ئەتلەنتیك (ئەمەریکا)، وەك گەشــتبێتنە شــاری قــودس، هەســتیان بــە کامــەرانی دەکــرد کــە لێــرە، لــە ئەمــەریکادا، دەتــوانن مومارەســەی ئیــدیالی ئاینــداری خۆیــان بکــەن. ماکس ڤێبــەر، کــە ســاڵی 1904 ســــەردانی ئەمــــەریکا دەکــــات، ئــــەم فێنۆمێنــە دەخاتــە ژێــر چــاودێریەوە. ئــەم کۆچبەرە کەلڤانیستانە دواتر چوارچێوەکانی سیاســـەتی ئەمـــەریکی دادەڕێژنـــەوە. هەروەها لەبیرمان نەچێت کە لە بەریتانیشدا کارایــە سیاســیەکانی ئــەم بزوتنەوەیــە زۆر بــەهێز بــووە، بەرادەیــەك کــە میکایــل والــزەر شۆڕشــی بــەریتانی بــە شۆڕشــی قەدیــسەکان ناودەبــات. هەنــدێکیش بــە شۆڕشــی کەلڤانیستەکان نــاوی دەبــەن. هەروەها لەســەر ئاستی پەروەردە و ژیانی سێکسی و هونەریش کاراییــەکانی ئــەم بزوتنەوەیــە بــە ڕوونــی دەبینرێت.

ماکس ڤێبەر گوزارشتی ڕۆحی کەپیتالیسم لــە ڤێرنــەر ســۆمبارتەوە وەردەگرێــت، بــەڵام ڕەهەندێکی تازەی پێدەبەخشێت. بەو مانایەی کە ڤێبەر پەیوەندیەکی گرنگ دروستدەکات لە نێــوان دروســتبوون و گەشــەکردنی ڕۆحــی کەپیتالیسم و کارایی بەهێزی کەلڤانیسم دا. لە هەمانکاتدا پارێزگاریش دەکات لەو مانایانەی کــە ســۆمابرت بــە ڕۆحــی کەپیتالیــسمی دەبەخشێت.

هــەروەها ئــەو پەیوەندیــەی کــە لــە نێــوان ئیتۆس و ڕۆحی کەپیتالیسمدا هەیە، وەك لە ناونیــشانی کتێبەکــەدا ئامــاژەی پێکــراوە، پەیوەندیەکی ئۆتۆماتیکی و سەبەبی نیە، بەڵکو

کارلێکردنی نێوان دوو سیستەم لە بیرکردنەوەو مۆنتالیتیٚ و دوو ئامادەبەشی رۆحیە. واتە پەیوەندیەکی ناوەکی و دەوڵەمەند و مەدلولداری نێوان دوو دەسەلاٌتی بیناکارە.

ماکس ڤێبەر بایەخێکی فراوان دەدات بە رەفتارە فەردیەکان و ئەو لۆژیکانەی کە دەیانبەن بەڕێوە. ئەو دەیەوێت لەو هۆکارانە تێبگات کە سلوکێکی عەقلانی کەسی تاک بەرهەم دەهێنن. لێرەوە کلیك دەکات لەسەر کاراییەکانی فیکری پوریتانیسم لەسەر ئەو کاتیگۆریە لە سلوکی تاك، بەبیٚ ئەوەی بەهیچ شێوەیەك ڤێبەر کارایی ڕەهەندی ئابوری لەسەر چارەنووسی چەمکە ئاینیەکان رەدبکاتەوە:

"پێویستە ئێمە روناکی بخەینە سەر ئەو هەلومەرجە کۆمەلاٌیەتی و کولتوری و ئابوریانەی کە کاراییان داناوە بەسەر رەوتی بەرەوپێشچوون و تایبەتمەندیەتی زوهدی پوریتانیسمەوە"

هەر لەسەر هەمان پەیوەندی نێوان ئاین و سلوکی ئابوری، ڤێبەر پێیوایە کە کردەی ریفۆرم دەیەوێت لەسەر ئاستێکی دیکە هەیمەنەی ئاینی بەرجەستە بکات. لەم رێگایەوە ئەم کردەیە دەیەوێت باشتر کۆنترۆلٌی سلوکە فەردیەکان بکات و کۆی ژیانی تاکەکان لە قالٌب بدات. لە مەیدانێکی ئاوادا، ڤێبەر هەموو تواناکانی ڕاڤەکردن کۆدەکاتەوە بۆ تێگەشتن لە ئانفرا – ستراکتۆری ئەخلاقی ئەو کردە یەك لە دوای یەکانەی کە کەپیتالیستێك لە ژیانیدا بەرهەمی دەهێنێت.

ماکس ڤێبەر پێیوایە رۆحی کەپیتالیسم ململانێیەکی سەختی کرد تا خۆی بسەپێنێت. چونکە مرۆڤەکان لە سەرەتاوە نەیاندەویست تەماهی بکەن لەگەلٌ ئەو پیشەیەدا کە مومارەسەی دەکەن و شوناسی خۆی لە نێو پیشەکانیاندا دروستبکەن. بە پێچەوانەوە، مرۆڤەکان دەیانویست ئەوەندە کار بکەن کە وەلاٌمی پێویستیە هەنووکەییەکانیان دەداتەوە. بۆ تێپەڕاندنی ئەم بیرکردنەوەیە، کەپیتالیسم دێت و هەولٌدەدات هەموو لایەك قەناعەت پێبکات کە کارکردن دەبێت خۆی لە خۆیدا بکرێت بە ئامانج و خۆشەویستی و حەزلێکردن. ئەوەش کە رێگای دا بە کەپیتالیسم ئەم سەرکەوتنە بەدەستبێنێت، ڤێبەر بە چەند مۆنتالیتێیەکی ئاینی ناوی دەبات. واتە ئەوە ئاینە کە چەك دەداتە دەست کەپیتالیسم بۆئەوەی ئەم جەنگە بباتەوە.

لێرەدا ڤێبەر باس لەو گوزەرە گرنگە دەکات کە لەسەدەی شازدەهەمدا و لە ڕێگای ریفۆرمی پرۆتستانتەوە لە رۆژئاوادا دروست دەبێت. ئەم ریفۆرمە خۆی وەك ریفۆرمی ژیانی رۆحی و ئیدیالی مەسیحی لە پێناوی قیامەتدا ناخاتە سەر شانۆ، بەلٌکو وەك ڕیفۆرم لە پێناوی جیهانی ئێستادا، ئەمەش لە ڕێگای کلیکردن لەسەر بایەخە ئاینی و ئەخلاقییەکانی رۆلٌی مرۆڤ لە نێو کۆمەلٌگە ئینسانیەکاندا. لە هەلومەرجێکی ئاوادا، ڕیفۆرمی پرۆتستانت، پانتایی کارکردن دەکات بە پانتایی ئەنجامدانی ئەرکە ئاینیەکان.

لە ڕاستیدا ماکس ڤێبەر کەمتر گرنگی دەدات بە کەلڤانیسمی خودی کەلڤین و زیاتر گرنگی دەدات بە کەلڤانیسمی کۆتاییەکانی سەدەی شانزە و سەرەتای سەدەی حەڤدەهەم، بە تایبەتی لە هۆلٌەنداو بەریتانیادا. کەلڤانیسمی ئەم دوو سەدەیە ئەو

بزووتنەوەیەیــــە کـــە دەیـــەویێت ڕادیکاڵانـــە ڕیفـۆرمێکی پرۆتـستانتی لـە پەیوەنـدی مـرۆڤ بەئاینەوە بکات:

"مرۆڤـی گوناهبـار تـەنها لـە ڕێگـای ئیمـانی خۆیـەوە دەتوانێـت دەسـتی لـە ڕەحمـەتی خـوا گیربێـت، نـەك لـە ڕێگـای وەسـیتەکانەوە. لـەم قوتابخانەیـەدا خـوا زاتێکـی ئـازادە و ملکەچـی هیچ جۆرە یاسایەك نییە"

مـرۆڤ بـۆ ئـەوەی باشـترین پەیوەنـدی لەگـەڵ خـوادا هـەبێت دەبێـت بە باشـترین شـێوە لە نێو کۆمەڵگەدا مامەڵە بکات:

"خوا لە فیکـری کەلڤانیسمدا وەك ئەو زاتە پێناسـە کـراوە کـە داوا دەکـات هـەموو ژیـانی مرۆڤێــك بــە دروســتی ڕێکبخرێــت و بــەپاکی سەرفبکرێت. مرۆڤی باش کەسێك نیە کە دوورە پەرێز لە کۆمەڵگە کارێکی باش ئەنجامدەدات، بەڵکو ئەو کەسەیە کە لە نێو کۆمەڵگەدا بەپاکی ژیانی دەبات بەڕێوە"

ڤێبەر پێیوایە ئەم گۆشە نیگایە پۆزیتیڤانە دەمانباتەوە سەر پرسیاری کارکردن و بەهادان پێی. ئەمە دروستکردنی ڕۆحی کارکردنە لە نێو کۆمەڵگـەدا، کـارکردن وەك چـالاکیەکی عـەقڵانی کــــە دواتــــر دەبێتــــە هۆکــــاری ســــەرەکی بەرهەمهێنانی سەرمایە. لێرەوە "خۆبەدیهێنان/ خۆراپلیزەکردن" ئیتر لە نێو بەها ڕۆحیەکاندا ئـەنجامنادرێت، بـەڵکو لـە نێـو پانتاییــەکانی کارکردندا.

10-ماکس ڤێبەر و جەنگی خواکان:

کـاترین کۆلیـۆت تێلـێن پێیوایـە دژایـەتی بەهێزی نێوان جیهانی ڕابردوی چوارچێوە بۆ کێشراو لەلایەن ئاینەکانەوە و جیهانی ئێستای سـێکیولاریزەکراو، بـە شـێوەیەکی ڕاسـتەوخۆ دەمانباتـــەوە ســـەر میـــسداقیەتی ڕاڤەکردنـــە ڤێبەریەکان. لە ڕاستیدا چەمکی "پاکردنەوەی جیهـان لـە ئەفسانە"لای مـاکس ڤێبـەر، مانـای دورخـستنەوەو پـەراوێزکردنی ئـاین نییـە لـە جیهـانی عـەقڵانی ئەمڕۆمانـدا، هـەروەك مانـای کــۆنترۆڵی ئــاینی مــۆدێرنیتیٚ نیــە. بــەڵکو بەشـداریکردنی زیندوانـەی ئاینـە ئەخلاقیەکانـە لە بیناکردنی جیهانی نوێدا.

عەقلەنـەکردنی ئـابوری و سیاسـەت ڕێگـا لـە هـــەر دەســـتێوەردانێکی نۆرمـــە ئاینیـــەکان دەگرێت. کەپیتالیسم و بیرۆکراسی دەرگاکانیان بەســـەر هـــەر بڕیـــارێکی نۆرمـــە ئاینیەکانـــدا دادەخەن. زانستەکان ئامادەنین بەهیچ شێوەیەك گـویٚ لـە وەسـیەتە ئاینیـەکان بگـرن و ئـەوەی هـــەموو ئەمانـــە دەبـــات بـــەرێوە لـــۆژیکێکی بابەتیانەیە نەك هەر شتێکی دیکە.

ڕاســـتە ئاینـــە ئەخلاقیـــەکان بەوپـــەڕی توانایانـەوە بەشـداریان کـرد لـە گەشـەکردنی هەموو ئەمانەدا، بەڵام لە ئێستادا هەموو کاراییە کۆمەڵایەتیەکانیان لەسەر هەریەکێك لەم کێڵگانە لەدەستداوە. لـە سـێبەری سێکیولاریزاسـیۆندا ئــاین هـــەموو دەســـەڵاتە کۆمەڵایەتیـــەکانی لەدەســـتداوە، بەبێئـــەوەی لەســـەر ئاســـتی تاکەکەسی کۆتایی پێهاتبیٚ و مردبێت. ئەوەی لە ئێستادا گۆڕاوە، هەڵوەشانەوەی کۆمەڵایـەتی هـەموو ئـەو ڕێکخـستنە سیاسـی و ئـابوری و کۆمەڵایەتیانەیـە کـە جـاران لـە لایـەن نۆرمـە ئاینیەکانەوە ڕێکخرابوون.

لـە ئـەمڕۆدا پانتاییەکان، پانتـایی ئابوری و پانتـایی سیاسـی و پانتـایی ئـەدەبی و پانتـایی

وەرزشی و هتد، وەکجاران یەك مانا پێکەوە گرێیان نادات. بە پێچەوانەوە هەر یەکەیان بۆ خۆیان ئۆتۆنۆمن و بەپێی یاسا و گرەوو ستراتیژیەتە ناوەکیەکانی خۆیان کاردەکەن. واتە ئەو یاسایانەی کە پانتایی ئەدەبی دەبەن بەڕێوە هەمان ئەو یاسایانە نین کە پانتایی سیاسی یان ئابوری دەبەن بەڕێوە. ئیتر پەیوەندیەکی ئۆتۆماتیکی ئەم پانتاییانە بەیەکەوە نابەستێتەوە.

لێرەوە ماکس ڤێبەر دەمانباتەوە سەر "فرەیی بەهاکان". واتە جیهانی ئێستامان دەرەنجامی بەریەککەوتنی چەندین سیستەمی بەهاکانە. بەریەککەوتنێك کە لەنێو ڕەوتی ململانێیەکی بێکۆتایدا ئەنجام دەدرێت. ئەمە ململانێی بێکۆتایی نێوان خوداوەندەکانە. ئەو خوداوەندانەی هەرگیز ناتوانن ڕۆژێك لە ڕۆژان کۆتایی بە نیزاعەکانیان بێنن. لە هەلومەرجێکی ئاوادا هەموو بەهاکان وەك یەك نرخیان هەیە. واتە هەموو بەهاکان ڕێژەیین. تەنانەت بەها ئاینیەکانیش. ئەوەی بۆ کەسێك بەهایەکی جیهانیە. بۆ کەسێکی دیکە هیچ مانایەکی نیە.

بەشێوەیەکی گشتی ئەمە ئەو چوارچێوە سۆسیۆلۆژیەیە کە ماکس ڤێبەر بۆ وێناکردنی ئاینی تەرخانکردووە.

بیبلۆگرافی
کتێبەکانی ڤێبەر

Le savant et le politique, Paris, Plon, 1963.

Conomie et société, Paris Plon, 1971.

Le judaïsme antique, Paris, Plon, 1970.

L'éthique protestante et l'esprit du capitalisme, Paris, Flammarion, 2000.

پەراوێزەکان

1–پێموایە بەبێ تێگەیشتن لەو چەمکانەی کە لەم توێژینەوەیەدا بڵاوبووەتەوە، ئەستەمە بتوانین لە ماکس ڤێبەر تێبگەین. بە داخەوە کولتوری زانستی ئێمە تا ئێستاش نەیتوانیوە بیانکوردێنێت، بۆیە ئێمە ئەگەر وەك سەرەتایەکیش بێت هەوڵدەدەین لە فەرهەنگی کۆنسێپتەکاندا وردیان بکەینەوە، بە ئومێدی ئەوەی لە داهاتوویەکی نزیکدا کێڵگەی زانستی کوردی ئەم ئەرکە بە تەواوی بگرێتە ئەستۆی خۆی.

2–لە زمانی فەرەنسیدا بەم شێوەیە وەرگێڕدراوە: زانست وەك پیشە و دەعوە. بەڵام لە دەقە ئەڵمانیەکەدا وشەی "دەعوە" نیە و فەرەنسیەکان بۆیان زیاد کردووە چونکە وشەی "پیشە" بە تەنها مانا ئەڵمانیەکە نادات بە دەستەوە.

3–بۆ تێگەشتن لە چەمکی لایك ئامۆژگاری خوێنەر دەکەم بگەڕێتەوە بۆ فەرهەنگی کۆنسێپتەکان.

4–بۆ تێگەیشتن لە چەمکی سێکیولاریزاسیۆن، خوێنەر دەتوانێت بگەڕێتەوە بۆ سەر فەرهەنگی کۆنسێپتەکان.

5–ماکس ڤێبەر ئەم چەمکە بە ئەڵمانی ناو دەنێت: ڤێرتفرایهایت *WERTFREIHEIT* و فەرەنسیەکانیش وەریانگێڕاوەتە سەر: نۆترالیتێی ئەکسیۆلۆژی (بێلایەنی ئەکسیۆلۆژی). ئێمە بە: "بێلایەنکردنی بەهاکان" دەیکوردێنین. داوا لە خوێنەر دەکەم کە پێش خوێندنەوەی ئەم دێڕانەی خوارەوە بگەڕێتەوە بۆ

فەرهەنگی کۆنسێپتەکان، بۆ ئەوەی تێبگات لەوەی کە لێرەدا دەینووسین.

6-جولیا فرۆند، توێژینەوە لەسەر ماکس ڤێبەر، جنێف – پاریس، کتێبخانەی درۆز، 1990، لا11.

7-لە فەرەنسادا تا ئێستاش ئەم جەنگە بەردەوامە: ئایا سۆسیۆلۆژیای ماکس ڤێبەر سۆسیۆلۆژیای تێگەشتنە یان ڕاڤەکردنە؟ ترادیسیۆنی سۆسیۆلۆژیا لە فەرەنسادا ماکس ڤێبەر وەك سۆسیۆلۆژیای تێگەشتن دەخاتە سەر سانۆ و ئیمیل دۆرکایمیس وەك سۆسیۆلۆژیای ڕاڤەکردن. (ع.ب)

8-ئیدیالتیپ یەکێکە لە چەمکە میتۆدۆلۆژیە هەرە بەهێزەکانی ماکس ڤێبەر و خوێندکارانی زانستە کۆمەڵایەتیەکان هەر لە ساڵی یەکەمی زانکۆوە دەیخوێنن. لە زمانی فەرەنسیدا دەکرێت بەمشێوەیەش بنوسرێت: ئیدیال – تیپ، یان تیپ- ئیدیال. بگەڕێرەوە بۆ فەرهەنگی کۆنسێپتەکان.

9-ماکس ڤێبەر، "ئۆبژێکتیڤیتێی مەعریفە لە زانست و سیاسەتی کۆمەڵایەتیدا"، (1904)، لا 2".

تێبینی: ئیدیالتیپ کەرەسەی کارکردنی میتۆدۆلۆژی توێژەرانە نەك چەمکێکی تیۆری نەگۆڕ. توێژەر بۆ تێگەشتن لە کردە کۆمەڵایەتیەکانی تاکێك یان گروپێك دێت و ئیدیالتیپێك دروستدەکات و پاشان لە ڕێگایەوە هەوڵدەدات تێگەشتنێکی زانستیانە لەسەر واقیع وەك ئەوەی هەیە بەرهەم بێنێت. "عادل باخەوان"

10-بە فەرەنسی دەبێت بە: *Groupement hierocratique*، بە ئەڵمانیش دەبێت بە: *Hierokratischer Verband*.

11- من لە بەرامبەر "*cmmunalisation*"ی فەرەنسی و "*vergemeinschaftung*" ئەڵمانیدا وشەی "هاوبەشاندن" بە ناچاری بەکار دەهێنم و دەزانم کە سەد لە سەد لەیەکتری ناچن، بەڵام پێموایە لەیەکتری نزیکن. هاوبەشاندن کردەی بیناکردنی ئینتمای هەموو بەشەکانە بۆ بەشێك، دروستکردنی پانتاییەکی هاوبەشە بۆ بەشە جیاوازەکان..

12-من پێموایە ئەم ڕستەیە جێگای گفتوگۆیە، چونکە دەکرێت وەك چۆن ببین بە ئەندامی سێکتێك ئاواش ببین بە ئەندامی کەنیسەیەك و لە هەردوو حاڵەتەکەدا مەرج نیە کە هەر لە لەدایکبوونەوە ئینتیمامان بۆیان هەبێت. بەڵام بەشێوەیەکی گشتی ماکس ڤێبەر ڕاستدەکات، چونکە کەم نین ئەو کەسانەی هەر لە چرکەی لەدایکبوونەوە تا مردنیان بە موسڵمان و مەسیحی و یەهودین. (عادل باخەوان)

13-گەڕانەوە بۆ فەرهەنگی کۆنسێپتەکان زۆر گرنگە، گەر نا ئەستەمە لە چەمکی ئیدیالتیپ تێبگەیت و بەبێ ئەم تێگەشتنەش زۆر ئەستەمە خوێنەر لەم ڕستەیە بگات.

14-یوهاکیم ڤاخ، سۆسیۆلۆژیای ئاین، پاریس، پایۆت، 1955، بەشی هەشتەم، لا 289-341.

15-لە قوتابخانەی ماکس ڤێبەردا و بە زمانی فەرەنسی ئەمە ناونراوە "تیۆری سفێر"، بەڵام لەبەر ئەوەی من هیچ وشەیەکی کوردیم لەبەردەستدا نیە کە لە بەرامبەر "سفێر"دا دایبنێم، ناچار وشەی "پانتایی" کە دەکاتە "ئیسپاس" بەکاردەهێنم. ئەم تیۆریە دواتر لەلایەن پیەر بۆردیۆوە کاری لەسەر دەکرێت و ناودەنرێت "تیۆری کێڵگە". (عادل باخەوان)

16-بگەڕێرەوە بۆ فەرهەنگی کۆنسێپتەکان.

17-لێرەدا دیسان ڤێبەر لەگەڵ مارکسدا یەکدەگرێتەوە لێشی جیادەبێتەوە. یەکدەگرێتەوە لەوەدا کە گرنگیەکی زۆر دەبەخشێت بە کارایی سەرچاوە ئابوریەکان لەسەر پرسیاری ئیمان، جیاشدەبێتەوە لەوەدا کە بە تاکە سەرچاوەی نازانێت. (عادل باخەوان)

18-بگەڕێرەوە بۆ فەرهەنگی کۆنسێپتەکان.

19–مەبەستی ئەوەیە بڵێت کە کاتێك ئەکتەرێکی کۆمەڵایەتی پیشەکەی دەگۆڕێت، جۆری ئاینداریشی دەگۆڕێت. (عادل باخەوان)

20–جولیا فرۆند، سۆسیۆلۆژیای ماکس ڤێبەر، پاریس، 1968، لا 16.

21–لە زمانی فەرەنسیدا وشەی "پیور" بەمانای پاك دێت، واتە شتێك کە هیچ شتێکی دیکەی تێکەڵ نەبووبێت. کەلڤانیستەکان ئەو مەسیحیانە بوون کە لە سەدەی حەڤدەهەمدا دەیانویست ئاینی مەسیحی وەك ئەوەی هەبووە مومارەسە بکەن، بەبێ زیا و کەم. دەکرێت بەراوردیان بکەین بە سەلەفیەکان لە ئیسلامدا. مەزهەبەکەیان پێی دەگوترێت "پیوریتانیسم" واتە گەڕانەوە بۆ سەرچاوە وەك ئەوەی هەبووە. سەرچاوەیەکی پاکی تێکەڵ نەبوو بە شتی دیکە. (عادل باخەوان).